

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ
ΤΩΝ ΟΜΟΤΙΜΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ**

του

**ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ**

ΣΟΦΙΑΣ ΚΑΛΟΠΙΣΗ-ΒΕΡΤΗ

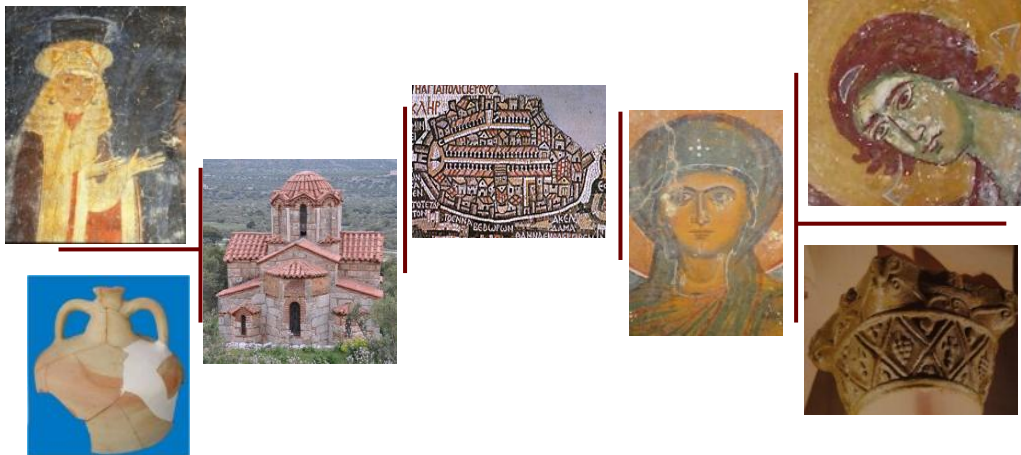
και

ΜΑΡΙΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ-ΚΕΣΙΣΟΓΛΟΥ

με θέμα:

Προσλήψεις του Βυζαντίου. Παράδοση και τομές

Οι μαθητές τους στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας μιλούν και τους αφιερώνουν...

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ

30 Ιανουαρίου - 1 Φεβρουαρίου 2014

Αμφιθέατρο «Ιωάννης Δρακόπουλος»
Κεντρικό Κτήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών
(Πανεπιστημίου 30)

Αμφιθέατρο «Αντώνης Τρίτσης»
Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων
(Ακαδημίας 50)

Πέμπτη 30 Ιανουαρίου 2014
Αμφιθέατρο «Ιωάννης Δρακόπουλος»

17.00 Χαιρετισμοί

Αναστασία Παπαδία-Λάλα, Πρόεδρος Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Πάνος Βαλαβάνης, Διευθυντής Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης
Μαρία Ευθυμίου, Διευθύντρια Τομέα Ιστορίας

Α΄ Απογευματινή Συνεδρία:

17.15–18.45

Πρόεδροι: Πλάτων Πετρίδης και Παρή Καλαμαρά

Ζητήματα εικονογραφίας και λατρείας στη βυζαντινή ζωγραφική

17.15 Μαρία Σιγάλα, *Σύντομη επισκόπηση της μνημειακής ζωγραφικής της Χάλκης Δωδεκανήσου από την παλαιοχριστιανική εποχή μέχρι και την αρχή της Ιπποτοκρατίας (1309)*

17.30 Διονύσης Μουρελάτος, *Η αντίληψη του χώρου στη βυζαντινή τέχνη. Το παράδειγμα των βιογραφικών εικόνων*

17.45 Κέλλυ Τασσογιαννοπούλου, *Ιδεολογία και τέχνη: παραστάσεις ανθρωπόμορφης αγίας Τριάδας*

18.00 Άννα Τακούμη, *Η παράσταση των αγίων Σολομωνής, Επτά Μακκαβαίων Παίδων και Ελεάζαρου στο ναό του Αγίου Γεωργίου Καρύνειας Μέσα Μάνης (1281)*

18.15 Νικόλας Φύσσας, *Άγιοι του βυζαντινού χώρου σε γεωργιανά μνημεία: Δρόμοι της πίστης – δρόμοι της τέχνης*

18.30 Συζήτηση

18.45-19.00 Διάλειμμα

Β΄ Απογευματινή Συνεδρία:

19.00-20.30

Πρόεδροι: Βικτωρία Κέπετζη και Τριανταφυλλίτσα Μανιάτη-Κοκκίνη

***Ζητήματα εικονογραφίας και τεχνοτροπίας στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή
ζωγραφική***

19.00 Δώρα Κωνσταντέλλου, *Το εικονογραφικό θέμα της «ομηρίας του Σατανά» σε
σκηνή της Εισόδου Καθόδου στη Νάζο. Μερικές παρατηρήσεις*

19.15 Σοφία Γερμανίδου, *Απεικονίζοντας τη «σιωπηρή πλειοψηφία»: οι αγρότες στη
βυζαντινή τέχνη*

19.30 Αναστασία Ευθυμίου, *Τρεῖς Παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ: Ἑρμηνευτικὲς προσεγγίσεις ἑνὸς
εἰκονογραφικοῦ θέματος*

19.45 Νικολέττα Πύρρου, *Ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου στη Δρύμισκο ή
Περιπλανώμενοι ζωγράφοι στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*

20.00 Γεώργιος Δ. Τσιμπούκης, *Ο εικονογραφικός κύκλος της Αποκάλυψης του Ιωάννη
στη Μονή Σπηλιάς Αγράφων*

20.15 Συζήτηση

20.30 Δεξίωση

Παρασκευή 31 Ιανουαρίου 2013

Αμφιθέατρο «Αντώνης Τρίτσης» Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων

Α΄ Πρωινή Συνεδρία:

9.30-10.30

Πρόεδροι: Ειρήνη Χρήστου και Ανίτα Κουμούση

Ζητήματα βυζαντινής αρχιτεκτονικής και τοπογραφίας

9.30 Ευτέρπη Θεοκλίεβα, *Τα εκκλησιαστικά μνημεία της μεσαιωνικής Μεσημβρίας / Nessebar του Ευξείνου Πόντου ως κέντρου επισκοπής, αρχιεπισκοπής και μητρόπολης. Προσεγγίσεις και αισθητικές παρατηρήσεις*

9.45 Αντώνης Γεωργίου, *Όσιος Λουκάς Βοιωτίας: Μια νέα προσέγγιση ορισμένων τοπογραφικών και οικοδομικών δεδομένων της Μονής*

10.00 Αγγελική Μέξια, *Η ναοδομία στη Μέσα Μάνη κατά τον 13ο αιώνα*

10.15 Συζήτηση

10.30-11.00 Διάλειμμα

Β΄ Πρωινή Συνεδρία:

11.00-12.30

Πρόεδροι: Γεώργιος Πάλλης και Ευαγγελία Μηλίτση

Ζητήματα βυζαντινής γλυπτικής

11.00 Ελένη Μανωλέσσου, *Αρχιτεκτονικά μέλη βυζαντινών χρόνων από το μουσείο της Σικυώνας (Βασιλικό) Κορινθίας*

11.15 Γιάννης Βαξεβάνης, *«Λέοντες έκβοβοῦσι θήρας άγρίους..»: ενεπίγραφο αρχιτεκτονικό γλυπτό μεσοβυζαντινών χρόνων από τη Χαλκίδα*

11.30 Κωνσταντία Κεφαλά, *«Ένδον τῶν ίερῶν κιγκλίδων»: Αρχιτεκτονικά γλυπτά των βυζαντινών χρόνων από την Πάτμο*

11.45 Μαρία Κοντογιαννοπούλου, *Το μαρμάρινο τέμπλο του μονόχωρου βυζαντινού ναού στο Πραγλί Διδυμοτείχου*

12.00 Σταύρος Ι. Αρβανιτόπουλος, *Επανάχρηση αρχιτεκτονικών μελών στον υστεροβυζαντινό Μυστρά: Η κοινωνική διάσταση*

12.15 Συζήτηση

Διάλειμμα

Παρασκευή 31 Ιανουαρίου 2013
Αμφιθέατρο «Ιωάννης Δρακόπουλος»

Απογευματινή Συνεδρία:

17.30-19.30

Πρόεδροι: Γεωργία Κοκκορού-Αλευρά και Κωνσταντίνος Κοπανιάς

Ζητήματα μικροτεχνίας, κεραμικής και νομισματικής

17.30 Μαρία Σκορδαρά, *Υαλουργική τεχνολογία και παραγωγή στη Μακεδονία της Ύστερης Αρχαιότητας: Το παράδειγμα του υαλουργείου των Φιλίππων*

17.45 Αναστάσης Λαμπράκης, *Βυζαντινά εφυσωμένα κεραμικά των μεσοβυζαντινών αιώνων: Καταβολές και σχέσεις με την υστερορωμαϊκή παράδοση και την Αραβική εφυσωμένη κεραμική*

18.00 Ελένη Μπαρμπαρίτσα, *Εξαρτήματα ιπποσκευής από το πριγκιπάτο της Αχαΐας (1205-1428)*

18.15 Pavla Drapelova Gkantziou, *Δυτικές επιρροές στα νομίσματα της εποχής των Παλαιολόγων*

Η πανεπιστημιακή ανασκαφή στην Καρδάμαινα της Κω

18.30 Λάμπρος Τραυλός, *Η αρχιτεκτονική του παλαιοχριστιανικού οικισμού στην Αλάσαρνα της Κω*

18.45 Χαρίκλεια Διαμαντή, *Κράτος και Εμπόριο στην Ύστερη Αρχαιότητα. Η μαρτυρία των υστερορωμαϊκών αμφορέων από την ανασκαφή του Πανεπιστημίου Αθηνών στην Αλάσαρνα της Κω*

19.00 Σμαράγδη Ι. Αρβανίτη, *Παρατηρήσεις για την υφαντουργική δραστηριότητα στην παλαιοχριστιανική Αλάσαρνα / Καρδάμαινα της Κω. Τα ανασκαφικά ευρήματα*

19.15 Συζήτηση

19.30-20.00 Διάλειμμα

Τιμητική εκδήλωση

20.00 Πλάτων Πετρίδης, Σόνια Καλοπίση-Βέρτη & Μαίρη Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου: *οι καθηγήτριες, οι ερευνήτριες, οι συνάδελφοι*

Σάββατο 1 Φεβρουαρίου 2014
Αμφιθέατρο «Ιωάννης Δρακόπουλος»

Α΄ Πρωινή Συνεδρία:

9.30-11.45

Πρόεδροι: Κατερίνα Νικολάου και Ιωάννα Μπίθα

Μεθοδολογικές και νεωτερικές προσεγγίσεις

9.30 Μυρτώ Βέικου, *Η ανακατασκευή του βιωμένου χώρου ως πρόκληση για την βυζαντινή αρχαιολογία*

9.45 Βασιλική Φωσκόλου, *Εικόνα και λόγος στο Βυζάντιο: Μερικές σκέψεις με αφορμή μια «Έκφραση» του Κωνσταντίνου Μανασσή*

10.00 Γιώργος Μαγγίνης, *Βόσπορος-επί-του Τάμεση. Νεοβυζαντινή αρχιτεκτονική στο Λονδίνο της βικτοριανής περιόδου*

10.15 Κωνσταντίνα Τσιώρου, *Διαβάζοντας και σχολιάζοντας αφιερωματικές επιγραφές και προσωπογραφίες δωρητών στη Β΄ Γυμνασίου: μια προσέγγιση στη διδασκαλία της βυζαντινής ιστορίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*

10.30 Συζήτηση

Επιγραφές και μνημεία

Πρόεδροι: Σοφία Ανεζίρη και Ευγενία Δρακοπούλου

10.45 Ελεάννα Καρβαγιώτου, *Η επιγραφική δραστηριότητα μεταξύ 7^{ου} και 9^{ου} αιώνα. Συνέχεια ή Ασυνέχεια: Το παράδειγμα των κτητορικών επιγραφών*

11.00 Νίκος Μεלבάνι, *Αφιερωματικές και επιτύμβιες επιγραφές και προσωπογραφίες το 15ο αι. στην Κωνσταντινούπολη*

11.15 Μαρία Μιχαηλίδου, *Δοξαστικές ευχές σε συριακά αγγεία από τη Ρόδο*

11.30 Συζήτηση

11.45-12.15 Διάλειμμα

Β΄ Πρωινή Συνεδρία:

12.15-14.00

Πρόεδροι: Αθηνά Κόλια-Δερμιτζάκη και Βασιλική Φωσκόλου

Γραπτές μαρτυρίες και μνημεία

12.15 Δημήτρης Χατζηλαζάρου, *«τὰ...πεπραγμένα ταῦτα ἐπὶ τε τῆς βασιλείου προθήσει στοᾶς»: Η τελευταία Βασιλική Στοά του αρχαίου κόσμου στο μνημειακό και γλωσσικό περιβάλλον της Πρωτοβυζαντινής Κωνσταντινούπολης*

12.30 Αναστασία Π. Πλιώτα, *Τράπεζες και κλίνες: η επίπλωση των τρικλινίων στα γραπτά κείμενα και στις παραστάσεις της ύστερης αρχαιότητας*

12.45 Χριστίνα Παπακυριακού, *«Φιλοθεάμονες γὰρ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων Βυζάντιοι». Τα δημόσια θεάματα στην Κωνσταντινούπολη κατά την ύστερη αρχαιότητα*

13.00 Γεωργία Φουκανέλη-Φύσσα, *Η Παναγία στο Χωρήβ: γραπτές μαρτυρίες για ένα λανθάνοντα ναό*

13.15 Πηνελόπη Μουγκογιάννη, *Οι τάφοι των Γρηγορίου και Απασίου Πακουριανού στη μονή της Θεοτόκου Πετριτζονιτίσσης στο Βαχκονο της Βουλγαρίας*

13.30 Συζήτηση

13.45 Συμπεράσματα

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ

ΣΜΑΡΑΓΔΗ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΗ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΛΑΣΑΡΝΑ / ΚΑΡΔΑΜΑΙΝΑ ΤΗΣ ΚΩ.

ΤΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Οι ανασκαφές που διεξάγονται στην Καρδάμαινα της Κω από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, υπό την εποπτεία των Ομοτίμων Καθηγητριών Σοφίας Καλοπίση-Βέρτη και Μαρίας Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου, έχουν φέρει στο φως τα κατάλοιπα ενός οικισμού με εύρος ζωής από τον 5^ο έως τα μέσα του 7^{ου} αιώνα και πλούσια ευρήματα που μαρτυρούν την καθημερινή ζωή των κατοίκων. Μεταξύ των ευρημάτων περιλαμβάνονται μικροαντικείμενα που σχετίζονται με τη διατροφή, την ένδυση και τη διασκέδαση, όπως: υφαντικά βάρη, σφονδύλια, βαρίδια ψαρέματος, ζάρια και πούλια.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιαστούν τα υφαντικά βάρη / αγνύθες και τα σφονδύλια για το γνέσιμο των νημάτων. Σκοπός της έρευνας είναι να τεκμηριωθεί μέσα από τα ευρήματα η υφαντουργική δραστηριότητα στην περιοχή και να διαπιστωθεί εάν πρόκειται για οργανωμένη βιοτεχνική εγκατάσταση ή για μεμονωμένη οικιακή δραστηριότητα. Τα ζητήματα που θα μας απασχολήσουν αφορούν στο κατά πόσο οι διαφοροποιήσεις στο σχήμα, τις διαστάσεις και το βάρος των αγνύθων σχετίζονται με καθαρά τεχνικά ζητήματα, όπως το είδος του αργαλειού και η ποιότητα ή το είδος του υφάσματος ή μπορούν να συνεισφέρουν και στη διαμόρφωση της εικόνας της οργάνωσης της τοπικής κοινωνίας του οικισμού. Ένα σημαντικό, επίσης, ζήτημα που τίθεται είναι η χρονολόγησή τους, καθώς το υλικό κατασκευής και η τυπολογία είναι κατά το πλείστον κοινά διαχρονικά και σε όλους τους πολιτισμούς.

Πρόκειται για την πρώτη παρουσίαση του υλικού και της έρευνας που διενεργείται και ελπίζουμε πως η συστηματική συγκριτική μελέτη των αγνύθων και των ανασκαφικών δεδομένων από διαφορετικές θέσεις και περιόδους, θα δώσει τις απαντήσεις στα ερωτήματα μας.

ΣΤΑΥΡΟΣ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΜΕΛΩΝ ΣΤΟΝ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΥΣΤΡΑ:

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

Η χρησιμοποίηση αρχιτεκτονικών μελών της αρχαιότητας ή των πρωιμότερων βυζαντινών περιόδων σε κτήρια κοσμικά και εκκλησιαστικά είναι μια πρακτική ευρύτατα διαδεδομένη τόσο στην πρωτεύουσα όσο και σε ολόκληρη την αυτοκρατορία –και βεβαίως στον ελλαδικό χώρο–, βρίσκοντας εφαρμογή όχι μόνο σε ευτελείς κατασκευές, αλλά ακόμη και σε έργα οφειλόμενα σε χορηγίες υψηλών αξιωματούχων ή και αυτοκρατορικές. Στο Μυστρά, όπου ο κοινωνικός ιστός παρουσιάζει την ίδια διαστρωμάτωση με εκείνη των άλλων πόλεων της αυτοκρατορίας και της ίδιας της Κωνσταντινουπόλεως, απαντώνται πολυάριθμα κτίσματα με *spolia* ενσωματωμένα στην τοιχοποιία. Στις περισσότερες των περιπτώσεων χρησιμοποιούνται ως καλής ποιότητας οικοδομικό υλικό και μόνον, καθώς παραβλέπεται εμφανώς η όποια αισθητική τους αξία. Σπανιότερα παρατηρείται η αντίθετη πρακτική, αποκαλύπτοντας αισθητικές προθέσεις των τεχνιτών ή των παραγγελιοδοτών των οικοδομημάτων.

Βάσει τόσο των ποιοτικών όσο και των ποσοτικών κριτηρίων, η επανάχρηση μελών δεν φαίνεται να συνδέεται με συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες: σε ορισμένες κατοικίες ευγενών καταγράφεται ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά μελών σε δεύτερη' χρήση, υπάρχουν όμως και σχετικά μικρών διαστάσεων ιδιωτικά κτίσματα, που θα πρέπει να ανήκαν σε μέσους και στα οποία διαπιστώνεται ο ίδιος ή και μεγαλύτερος αριθμός τέτοιων μελών. Αντιθέτως, σε κατά τεκμήριο μεγαλοαστικές κατοικίες εντοπίζονται ελάχιστα μέλη σε δεύτερη χρήση ή απουσιάζουν παντελώς, φαινόμενο που παρατηρείται εξ ίσου σε ταπεινές κατασκευές.

Η ιδέα της εκ νέου χρήσης μελών φαίνεται να έχει γίνει απολύτως αποδεκτή και στην περίπτωση του Μυστρά: σε όλους τους ναούς και τις μονές (οφειλόμενα –τα περισσότερα τουλάχιστον– σε χορηγίες ανώτατων διοικητικών ή εκκλησιαστικών αξιωματούχων ή των ίδιων των δεσποτών), στο υδραγωγείο και στα τείχη της πόλεως απαντώνται πολυάριθμα δείγματα επαναχρησιμοποιημένων μελών, ενίοτε σε εντυπωσιακά μεγάλους αριθμούς, όπως στην Ευαγγελίστρια, την Περίβλεπτο ή την Παντάνασσα. Ομοίως μεγάλη πυκνότητα παρατηρείται και στα παρεκκλήσια, είτε είναι ιδιωτικά είτε όχι, συχνά μάλιστα ξεπερνώντας το μέσον όρο των κατοικιών.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΑΞΕΒΑΝΗΣ

“Λέοντες έκβοβοῦσι θήρας άγρίους..»: ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΓΛΥΠΤΟ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΧΑΛΚΙΔΑ

Το 2009 παραδόθηκε από ιδιώτη στην 23^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων ένα μεγάλων διαστάσεων μαρμάρινο τόξο που βρέθηκε σύμφωνα με τον ίδιο πριν από δεκαπέντε περίπου χρόνια, κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών σε ελώδη θέση κοντά στον οικισμό της Αγίας Ελεούσας, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση από την πόλη της Χαλκίδας.

Πρόκειται για αρχιτεκτονικό μέλος ρωμαϊκών πιθανότατα χρόνων, σχήματος μεγάλου τόξου το οποίο ανοίγεται σε ορθογώνια πλάκα, διαστάσεων 2,10 x 0,95 x 0,51 μ. Κατά τη διάρκεια της μεσοβυζαντινής περιόδου δέχτηκε νέα επεξεργασία, κατά την οποία προστέθηκε ανάγλυφος διάκοσμος και επιγραφή στην κύρια όψη του, για να επαναχρησιμοποιηθεί μάλλον ως υπέρθυρο. Η μεγαλογράμματη επιγραφή, η οποία χαραχθηκε στην ακμή του τόξου, μεταφέρει ένα αμάρτυρο στη βυζαντινή γραμματεία δωδεκασύλλαβο επίγραμμα: «†ΛΕΟΝΤΕΣ ΕΚΦΟΒΟΥΣΙ ΘΗΡΑΣ ΑΓΡΙΟΥΣ † ΟΙ Δ'ΑΥ ΔΙΚΑΣΤΑΙ ΤΟΥΣ ΚΑΚΩΣ ΔΕΔΡΑΚΟΤΑΣ». Η παράσταση του τυμπάνου του τόξου εικονογραφεί με τον πιο εύγλωττο τρόπο το εν λόγω επίγραμμα: στις δύο γωνίες του εικονίζονται σε χαμηλό ανάγλυφο αντιμέτωποι λέοντες με ανοικτό το στόμα και προεξέχουσα την γλώσσα, που «εκφοβίζουν» το μικρό θηρίο που βρίσκεται ανάμεσά τους, επάνω από την κορυφή του τόξου. Την παράσταση συμπληρώνει λιτός φυτικός και γεωμετρικός διάκοσμος.

Στην ανακοίνωση θα επιχειρηθεί να χρονολογηθεί καταρχήν το γλυπτό και να συσχετιστεί με ανάλογα έργα της ίδια περιόδου που απαντούν μάλιστα σε γειτονικές της Εύβοιας περιοχές, κυρίως στη Βοιωτία. Παράλληλα, θα γίνει προσπάθεια να προσδιοριστεί η πιθανή του προέλευση και χρήση, να ερμηνευθεί εικονογραφικά και να ανιχνευθεί το πολιτιστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε.

ΜΥΡΤΩ ΒΕΪΚΟΥ

Η ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΩΜΕΝΟΥ ΧΩΡΟΥ ΩΣ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ BYZANTINΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Η εισήγηση πραγματεύεται τις νέες προσεγγίσεις στην έρευνα της βυζαντινής κατοίκησης με βάση, πρώτον, αρχαιολογικά δεδομένα και, δεύτερον, πρόσφατες αναθεωρήσεις του θεωρητικού πλαισίου της έρευνας αυτής ως αποτέλεσμα νέων κατευθύνσεων στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες. Υποστηρίζεται ότι η αρχαιολογική έρευνα της βυζαντινής κατοίκησης μπορεί να αξιοποιήσει θεωρητικές έννοιες που προσφέρει η έρευνα στην γεωγραφία και την κοινωνική ανθρωπολογία του χώρου με σκοπό: α) να εμπλουτίσει τις αναλύσεις και τις ερμηνείες της και β) να συνεισφέρει καινοτόμες επινοήσεις και λύσεις σε σχετικά επιστημονικά προβλήματα τα οποία μοιράζεται με συγγενείς τομείς της επιστήμης, παγιώνοντας έτσι έναν διεπιστημονικό διάλογο.

Καταρχάς υποστηρίζεται ότι τα διαφορετικά μορφώματα στην κατοίκηση και την χρήση της γης συνδέονται με πολιτισμικά χαρακτηριστικά της βυζαντινής κοινωνίας – όπως π.χ. χωρικές λειτουργίες και ποιότητες – που πηγάζουν από τις ποικίλες τοπικές εμπειρίες των κατοίκων ως προς τον χώρο τους. Δεύτερον, με αφετηρία την τριπλή έννοια του «κοινωνικού χώρου όπως τον αντιλαμβανόμαστε, τον σκεφτόμαστε και τον βιώνουμε» του Henri Lefebvre (1975) συζητούνται εναλλακτικοί τρόποι με τους οποίους η βυζαντινή αρχαιολογία μπορεί να ανακατασκευάσει τέτοια πολιτισμικά χαρακτηριστικά και αντίστοιχες κοινωνικές πρακτικές των κατοίκων, όπως αυτές αντικατοπτρίζονται στην χρήση της γης και την κατοίκηση σε μεταβλητές συνθήκες και περιστάσεις. Τρίτον, προτείνεται ότι αυτό που έχει θεωρηθεί ως η κυριότερη αδυναμία της αρχαιολογικής έρευνας επιφανείας (ότι, δηλαδή, είναι μια εκτεταμένη μεν αλλά επιφανειακή έρευνα και άρα όχι εξίσου αξιόπιστη με την ανασκαφή που ερευνά σε βάθος μια και μόνη αρχαιολογική θέση) μπορεί στην πραγματικότητα να μεταβληθεί σε πλεονέκτημα, αφού οι πρακτικές που χρησιμοποιεί η αρχαιολογική έρευνα επιφανείας θεμελιώνονται σε πραγματικές εμπειρίες σύγχρονων βιούμενων χώρων. Οι εμπειρίες αυτές, λοιπόν, μπορούν να έχουν ως αποτέλεσμα την διαμόρφωση νέων επαρκών επιστημονικών εργαλείων για την κατανόηση της ιστορικής αλληλεπίδρασης μεταξύ του χώρου και της ανθρώπινης πρωτοβουλίας για δράση.

ΣΟΦΙΑ ΓΕΡΜΑΝΙΔΟΥ

*ΑΠΕΙΚΟΝΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗ «ΣΙΩΠΗΡΗ ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΑ»:
ΟΙ ΑΓΡΟΤΕΣ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΗ*

Η καθημερινότητα και κυρίως, η δραστηριότητα του σημαντικότερου παράγοντα και κινητήριας δύναμης της βυζαντινής κοινωνίας, του αγρότη, πολύ λίγο είναι γνωστή μέσα από τη μελέτη της αρχαιολογίας και της τέχνης. Από τις απεικονίσεις γνωστών, κατά τα άλλα, εικαστικών μέσων, όπως μικρογραφιών σε χειρόγραφα ή έργων μικροτεχνίας, επιχειρείται να διαφωτιστούν άγνωστες πτυχές του αγρότη ως εργαζομένου, των εργαλείων, των τεχνικών και των εγκαταστάσεων που χρησιμοποιεί. Η επικεντρωμένη στα πρακτικά ζητήματα μελέτη των απεικονίσεων, σε συνδυασμό με μαρτυρίες γραπτών πηγών και αρχαιολογικών ευρημάτων, είναι δυνατόν να οδηγήσει σε προκαταρκτικές διαπιστώσεις για την οργάνωση της κοινωνίας, το επίπεδο οικονομικών σχέσεων και την εξέλιξη της τεχνολογίας. Τελικό σκοπό αποτελεί η αξιοποίηση της θρησκευτικής εικονογραφίας στην αναπαράσταση και ανάδειξη της ζωής του απλού, κοινού βυζαντινού θνητού, πέρα από την πεφωτισμένη χορεία των αγίων και την εγγράμματη ελίτ/ άρχουσα τάξη των αριστοκρατών.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΟΣΙΟΣ ΛΟΥΚΑΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ: ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΟΡΙΣΜΕΝΩΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

Για το μοναστηριακό συγκρότημα βασικό εγχειρίδιο περί των οικοδομημάτων της μονής παραμένει *Το Οικοδομικό Χρονικό της Μονής Οσίου Λουκά Φωκίδος* του Ε. Στίκα. Επιπλέον, ο Χ. Μπούρας ήδη από τη δεκαετία του 1960 αλλά και πρόσφατα προέβη σε ορισμένες εύστοχες παρατηρήσεις για τα πλευρικά κτήρια, όπως το παρεκκλήσιο του κωδωνοστασίου και τις περικλείουσες πτέρυγες του συγκροτήματος. Έκτοτε, εργασίες στο μοναστήρι απέδωσαν νέα δεδομένα που διαφοροποιούν την μέχρι σήμερα εικόνα για το συγκρότημα.

Με αφορμή τις ανασκαφές της 23^{ης} ΕΒΑ στην καταχωμένη κινστέρνα της μονής και τον περιβάλλοντα χώρο της έγιναν ορισμένες παρατηρήσεις. Το σύστημα πλήρωσης της είναι δυνατό να αποκατασταθεί εν μέρει, ενώ μεγάλο μέρος της ανατολικής όψης της πρέπει να ήταν αρχικά εμφανές, με επιμελημένη τοιχοδομία. Επιπλέον, το ανατολικό πλάτωμα, πίσω από το μεγάλο καθολικό πρέπει να ήταν διαμορφωμένο διαφορετικά από ό, τι είναι σήμερα.

Στα νοτιανατολικά της κινστέρνας και του ελαιοτριβείου-τράπεζας, από τα σωζόμενα ερείπια προκύπτει ότι η εικόνα και σε αυτήν την πλευρά του μοναστηριού πρέπει να ήταν τελείως διαφορετική από την σημερινή. Τα προαναφερθέντα ερείπια νοτίως της τράπεζας-ελαιοτριβείου, όπως πρόσφατα υποστήριξε και ο Χ. Μπούρας, ανήκουν σε ένα μεγάλο κτήριο του 12^{ου} αι. και όχι σε μεταβυζαντινό νοσοκομείο, όπως είχε υποστηρίξει ο Ε. Στίκας. Ακόμη, στο νοτιότερο άκρο αυτών των ερειπίων βρίσκεται ένα άλλο οικοδόμημα, ίσως μια κρήνη. Τα παραπάνω οικοδομήματα πιθανότατα περικλείονταν από ένα ευρύτερο, συγκριτικά με τον σημερινό, οχυρωματικό περίβολο.

Πέρα από τα καταχωμένα στοιχεία, αρκετά ψηλότερα, στην νοτιανατολική γωνία του υπερώου του καθολικού, ένα μικρό θυραίο άνοιγμα, σήμερα φραγμένο, ίσως οδηγούσε προς τα κτίσματα που βρίσκονταν νοτιότερα, ενώ, στην βόρεια πτέρυγα, μια μερικώς σωζόμενη λιθόκτιστη κλίμακα ίσως χρησίμευε αρχικά ως πρόσβαση προς τα υπερώα των δύο ναών, της Παναγίας και του Οσίου Λουκά.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΗΝ ΎΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ. Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΟΡΩΜΑΪΚΩΝ ΑΜΦΟΡΕΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΣΤΗΝ ΑΛΑΣΑΡΝΑ ΤΗΣ ΚΩ

Οι εμπορικοί αμφορείς της Ύστερης Αρχαιότητας (4^{ος} – 7^{ος} αι.), μέσα από την έντονη μελέτη που γνωρίζουν τις τελευταίες δεκαετίες, αποτελούν βασικό εργαλείο χαρτογράφησης των κέντρων παραγωγής προϊόντων στη Μεσόγειο. Επιπλέον, οι νεώτερες εξελίξεις που αφορούν στον εντοπισμό και μελέτη μιας σειράς κρατικά ελεγχόμενων ενσφράγιστων παραδειγμάτων υστερορωμαϊκών αμφορέων που χρονολογούνται με ακρίβεια, επιτρέπει μια προσπάθεια ένταξης αυτής της καθαρά χρηστικής κεραμικής στο πολιτικό και ιστορικό γίγνεσθαι της εποχής της.

Ειδικότερα η μαρτυρία των Υστερορωμαϊκών Αμφορέων από την ανασκαφή του Πανεπιστημίου Αθηνών στην Αλάσαρνα της Κω, με διευθύντριες τις ομότιμες καθηγήτριες Σ. Καλοπίση-Βέρτη, Γεωργία Κοκκορού-Αλευρά και Μαρία Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου, έχει προσφέρει ως τώρα σημαντικές πληροφορίες για την Αλάσαρνα. Διαπιστώνεται ότι η θέση αυτή αποτελεί το μόνο ως τώρα γνωστό κέντρο μαζικής παραγωγής και εξαγωγής αμφορέων υπό την αιγίδα του ίδιου του αυτοκράτορα, για την κάλυψη προφανώς κρατικών αναγκών.

Επιπλέον, νέα στοιχεία από τη έρευνα που πραγματοποιείται στο πλαίσιο του προγράμματος ΘΑΛΗΣ – ΕΚΠΑ - *Ιερό Απόλλωνος – Παλαιοχριστιανικός Οικισμός στην Αλάσαρνα της Κω. Η διαχρονική πορεία ενός αρχαίου ιερού και η μετεξέλιξή του σε παλαιοχριστιανικό οικισμό* (συντονίστρια προγράμματος καθ. Γεωργία Κοκκορού-Αλευρά) εμπλουτίζουν την εικόνα τόσο των ντόπιων όσο και εισηγμένων τύπων αμφορέων και για τις δύο φάσεις ζωής του οικισμού.

PAVLA DRAPELOVA GKANTZIOS

ΔΥΤΙΚΕΣ ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΣΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

Η εικονογραφία των νομισμάτων της περιόδου των Παλαιολόγων είναι πολύ ενδιαφέρουσα και αξιοπρόσεκτη για την ποικιλία των θεμάτων. Η πηγή έμπνευσης ορισμένων θεμάτων μέχρι σήμερα δεν έχει επακριβώς εξακριβωθεί. Ορισμένα από τα θέματα συνεχίζουν την παράδοση παλαιότερων εικονογραφικών μοτίβων ενώ άλλα αποτελούν νέες εμπνεύσεις. Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στα νομίσματα των οποίων η εικονογραφία επηρεάστηκε και δανείστηκε στοιχεία και χαρακτηριστικά από δυτικά νομίσματα.

Οι δυτικές επιρροές στα νομίσματα της εποχής των Παλαιολόγων άρχισαν να εμφανίζονται πολύ σύντομα μετά την εγκαθίδρυση και τη σταθεροποίηση της δυναστείας στον αυτοκρατορικό θρόνο και παρατηρούνται σε όλη τη διάρκεια της Παλαιολόγιας περιόδου. Γενικότερα η δυτική εικονογραφία επηρέασε την εισαγωγή συμβόλων (π.χ. fleur-de-lis) και συγκεκριμένων σκηνών (π.χ. στα νομίσματα του τύπου βασιλικόν), ή την γενικότερη τεχνοτροπία τους (π.χ. στα νομίσματα του τύπου σταυράτον). Σε ορισμένες περιπτώσεις οι ονομασίες των βυζαντινών νομισμάτων εμπνέονται από αντίστοιχες ονομασίες δυτικών νομισμάτων, όπως τα τορνήσια.

Στην ανακοίνωση ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί κυρίως στη σταδιακή και σταθερά αυξανόμενη επιρροή των δυτικών νομισμάτων στην εικονογραφία των βυζαντινών νομισμάτων. Θα επιχειρήσω να ανιχνεύσω ποιες ήταν οι περίοδοι που ήταν εντονότερες οι δυτικές επιρροές και ποια συγκεκριμένα δυτικά νομίσματα άσκησαν την εντονότερη επιρροή στην εικονογραφία των βυζαντινών νομισμάτων. Η συγκεκριμένη μελέτη αποτελεί συνέχεια της σεμιναριακής μου εργασίας «Η εικονογραφία των βυζαντινών νομισμάτων του 14ου αιώνα», που πραγματοποιήθηκε υπό την καθοδήγηση της καθηγήτριας Σοφίας Καλοπίσης Βέρτη στα πλαίσια του διεπιστημονικού σεμιναρίου «Νίκος Οικονομίδης» κατά το ακαδημαϊκό έτος 2009/2010.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΕΥΘΥΜΙΟΥ

Τρεῖς Παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ:

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ἘΝΟΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

Ἡ παράσταση τῶν ἐν τῇ καμίνῳ Τριῶν Παίδων ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν σχετικὴ διήγηση τοῦ προφητικοῦ βιβλίου τοῦ Δανιήλ, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὴν τιμωρία τῶν Ἀνανία, Ἄζαρία καὶ Μισαήλ λόγῳ τῆς ἀρνήσεώς τους νὰ λατρεύσουν τὴν χρυσῆ εἰκόνα τοῦ Ναβουχοδονόσορος καὶ στὴν θαυμαστὴ διάσωσή τους ἀπὸ ἄγγελο Κυρίου ἢ, κατ' ἄλλη ἐρμηνεία, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἄσαρκο ἀκόμη τότε Λόγο μὲ τὴν μορφή ἀγγέλου.

Τὸ θέμα τῶν Τριῶν Παίδων γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση σὲ ὅλες τὶς εκφάνσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου (ὕμνογραφία, ὁμιλητικὴ κ.λπ.), μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ στὴν εἰκονογραφία.

Τὴν εἰκονογραφικὴ αὐτὴ διάδοση εὐνόησε τὸ πλούσιο θεολογικὸ περιεχόμενον τοῦ θέματος καὶ ἡ συνακόλουθη ἐρμηνευτικὴ πολυσημία του, ἡ ὁποία ἐπέτρεπε τὴν τοποθέτησή του σὲ ποικίλα εἰκονογραφικὰ «συμφραζόμενα» καὶ σὲ ὅλους τοὺς χώρους τοῦ ναοῦ.

Ἔτσι, τὸ θέμα ἀπαντᾷ στὶς κατακόμβες, ἀφοῦ οἱ Τρεῖς Παῖδες συνιστοῦν πρότυπο μαρτύρων γιὰ τοὺς τότε ἐν διωγμῷ χριστιανούς. Κατὰ τὴν ἴδια λογικὴ τὸ θέμα περιλαμβάνεται ἀργότερα στὸς κύκλους τῶν Μαρτυρολογίων. Παράλληλα οἱ Τρεῖς Παῖδες, ὡς τύπος τοῦ Πάθους καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ἄρα καὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας, βρίσκουν θέση καὶ στὸν χῶρο τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Ἐπιπλέον, ἡ θεώρηση τῆς θαυμαστῆς διασώσεώς τους ἀπὸ τὴν κάμινο ὡς τύπου τῆς ὑπερλόγου συλλήψεως τῆς Θεοτόκου τοὺς συνδέει καὶ μὲ τὰ γεγονότα τῆς Θείας Ἐνανθρωπήσεως, βάσει δὲ αὐτοῦ ἐντάσσονται δοκίμως σὲ θεομητορικοὺς εἰκονογραφικοὺς κύκλους (προεικονίσεων, βίου Θεοτόκου κ.λπ.). Ἐνδιαφέρουσα πτυχὴ συνιστᾷ ὁ συσχετισμὸς τοῦ θέματος τῶν Τριῶν Παίδων μὲ συγκεκριμένα ἱστορικὰ συμφραζόμενα, ὅπως οἱ διώξεις καὶ ἡ διὰ πυρὸς τιμωρία ὀρθοδόξων ὡς αἰρετικῶν ἀπὸ τοὺς Λατίνους.

Τὰ ἐρμηνευτικὰ ἐπίπεδα τοῦ θέματος τῶν ἐν τῇ καμίνῳ Τριῶν Παίδων προσδιόρισαν τὴν εἰκονογραφικὴ ἐξέλιξή του καὶ τοῦ προσέδωσαν ἕναν εὐέλικτο χαρακτήρα πρόσφορο σὲ ποικίλες ἀναγνώσεις, πάντοτε συμβατὲς μὲ τὸ θεολογικὸ του περιεχόμενον.

ΕΥΤΕΡΠΗ ΘΕΟΚΛΙΕΒΑ

ΤΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΜΕΣΗΜΒΡΙΑΣ/NESSEBAR ΤΟΥ ΕΥΞΕΙΝΟΥ ΠΟΝΤΟΥ ΩΣ ΚΕΝΤΡΟ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ, ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ. ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.

Το πλήθος των εκκλησιών που διασώθηκαν ως της μέρες μας στη Μεσημβρία-Nessebar, αποτελεί μαρτυρίες πλούσιας εκκλησιαστικής ζωής της πόλης. Οι βασιλικές καταρχήν και οι εκκλησίες σταυροειδούς εγγεγραμμένου τύπου στη συνέχεια ανταποκρίνονται στη ζωή της πόλης ως Επισκοπής και αργότερα ως έδρας Αρχιεπισκοπής και ως Μητρόπολης. Η Μεσημβρία είχε το προνόμιο να αναπτυχθεί κάτω από την αιγίδα του αυτοκράτορα. Οι εκκλησίες της Μεσημβρίας, σύμφωνα με την τυπολογία και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους αποτελούν τυπικά παραδείγματα της εξέλιξης της βυζαντινής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής.

Η παλαιοχριστιανική περίοδος (4^{ος} - 7^{ος} αι.) εκπροσωπείται από τις βασιλικές. Κατά τις έρευνες εντοπίστηκαν 7 βασιλικές. Κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο (640-843) η πόλη αποτελεί σημαντικό επισκοπικό κέντρο με πολλές επίσης βασιλικές. Κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο (843 - 1204) κτίστηκαν και άλλου τύπου εκκλησίες. Κατά τη διάρκεια της υστεροβυζαντινής περιόδου (1204-1453) η Μεσημβρία βρίσκεται στην κορυφή της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές και τις αρχαιολογικές έρευνες σ' αυτή την περίοδο ανήκουν πολλές εκκλησίες, από τις οποίες πέντε σώζονται σε καλύτερη κατάσταση. Πολλές εκκλησίες κτίστηκαν και κατά την εποχή της Οθωμανικής κυριαρχίας. Στη χερσόνησο της Μεσημβρίας, όπως και στην περιοχή της, υπήρχαν πολλά μοναστήρια. Ο πλούτος των εκκλησιών αποδεικνύεται, εκτός των άλλων και από τις πολυάριθμες εικόνες και τοιχογραφίες που διασώζουν.

Πρόκειται για μια πόλη, μια «μικρή Κωνσταντινούπολη», όπου «τέχνη» και «θρησκεία» ακολουθούσαν αλληλένδετη πορεία. Ταυτόχρονα, το θρησκευτικό αίσθημα διατηρήθηκε σε όλη τη διάρκεια της ζωής της πόλης. Η Μεσημβρία ποτέ δεν άλλαξε την βυζαντινή της μορφή, αν και πολλές φορές άλλαζε τον κύριό της, ήταν τόσο βυζαντινή όσο και βουλγαρική πόλη.

ΕΛΕΑΝΝΑ ΚΑΡΒΑΓΙΩΤΟΥ

Η ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΜΕΤΑΞΥ 7^{ου} ΚΑΙ 9^{ου} ΑΙΩΝΑ. ΣΥΝΕΧΕΙΑ Ή ΑΣΥΝΕΧΕΙΑ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΚΤΗΤΟΡΙΚΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

Από τα μέσα του 7^{ου} αιώνα η αυτοκρατορία εισέρχεται σε μια περίοδο κρίσης, η οποία σηματοδοτείται από αλλαγές και ανακατατάξεις σε επίπεδο πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό, πολιτισμικό. Σταδιακά κατά τη διάρκεια του 8^{ου} και 9^{ου} αιώνα, τίθενται οι βάσεις και δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την ακμή που θα γνωρίσει το Βυζαντινό Κράτος κατά την περίοδο των Μακεδόνων.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια η εκτεταμένη επιγραφική δραστηριότητα, που απαντά κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο-συνεχίζοντας εν πολλοίς την πρακτική των αρχαίων και ρωμαϊκών χρόνων- ανακόπτεται για να επανέλθει με την εκ νέου άνθηση της επιγραφικής πρακτικής από την εποχή της Μακεδονικής δυναστείας και εξής.

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται μια πρώτη προσέγγιση των κτητορικών επιγραφών μεταξύ 7^{ου} και 9^{ου} αιώνα που εντοπίζονται σε αρχιτεκτονικά σύνολα και έργα μνημειακής ζωγραφικής στην περιοχή του ελλαδικού, ηπειρωτικού και νησιωτικού χώρου και της Βαλκανικής.

Σκοπός είναι να συγκεντρωθεί το σωζόμενο επιγραφικό υλικό, να διερευνηθεί η συνέχεια ή ασυνέχεια της επιγραφικής πρακτικής του 7^{ου} και 9^{ου} αιώνα και η σύνδεσή της με την προγενέστερη ή τη μεταγενέστερη περίοδο και να εντοπιστεί η ύπαρξη ή μη τομών στη βυζαντινή επιγραφική κατά τους εξεταζόμενους αιώνες. Θα γίνει αναφορά σε ζητήματα περιεχομένου και γραφής. Παράλληλα, θα αναζητηθούν οι επικρατούσες μορφές χορηγικής δράσης μέσω της διερεύνησης παραμέτρων, όπως το είδος της χορηγίας και τα κίνητρα της, το κοινωνικό-οικονομικό-πολιτισμικό επίπεδο των χορηγών, η γεωγραφική κατανομή του υλικού, ενώ θα ανιχνευθεί ενδεχόμενη κινητικότητα και επαφές με το κέντρο ή/και το αυτοκρατορικό περιβάλλον.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΚΕΦΑΛΑ

«Ἐνδον τῶν ἱερῶν κιγκλίδων»:

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΤΜΟ

Η ανακοίνωση πραγματεύεται ορισμένα, άγνωστα τα περισσότερα στην επιστημονική βιβλιογραφία, θραύσματα αρχιτεκτονικών γλυπτών της βυζαντινής περιόδου από την Πάτμο. Πρόκειται για τρία τμήματα επιστυλίων, έναν πεσσίσκο και δύο θωράκια τέμπλων που βρίσκονται αποθεθειμένα στο Μουσείο της μονής Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου ή εντοιχισμένα στο καθολικό, στην κιονοστήρικτη ανοικτή στοά του εξωνάρθηκα και στο προαύλιο του μοναστηριού. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται ακόμα ένα θωράκιο κι ένα τμήμα επιστυλίου τέμπλου, που χρησιμοποιήθηκαν αντιστοίχως ως πλάκα αγίας Τράπεζας και ως ανώφλι θύρας στον ναό των Αγίων Γεωργίου, Κωνσταντίνου και Σώζοντος των Απορθιανών στη Χώρα. Στο μοναστήρι φυλάσσονται, τέλος, δύο πολύ γνωστά, εξαιρετικά δείγματα της μεσοβυζαντινής γλυπτικής: η κατά χώραν σωζόμενη σαρκοφάγος του οσίου Χριστοδούλου και η ενεπίγραφη πλάκα ψευδοσαρκοφάγου ενός αταύτιστου πρωτοσπαθάρου.

Τα παραπάνω γλυπτά ανήκουν χρονολογικά στον 11ο ή στον 12ο αιώνα και διακοσμούνται με θέματα κοινά στη μαρμαρογλυπτική της περιόδου αυτής, όπως πεντάφυλλα ανθέμια μέσα σε συνεχόμενους κύκλους, ρόδακες, φυλλοφόρους σταυρούς κ.ά. Ορισμένα ή όλα από αυτά, εάν δεν μεταφέρθηκαν στην Πάτμο από αλλού, είναι πολύ πιθανό να προέρχονται από τα τέμπλα που διακόσμησαν το καθολικό του πατμιακού μοναστηριού ή το παρεκκλήσι της Παναγίας σε κάποιο από τα διαδοχικά οικοδομικά προγράμματα του συγκροτήματος, του 11ου και του 12ου αιώνα. Άλλωστε στο νησί, πλην του Σπηλαίου της Αποκάλυψης, δεν έχουν εντοπισθεί άλλα μεσοβυζαντινά μνημεία, ενώ και σύμφωνα με το πρακτικό του απογραφέα Νικολάου Τζάντζη, όταν ο όσιος Χριστόδουλος κατέπλευσε στην ἔρημον καὶ παντάπασιν ἄνικμον νήσο βρήκε μόνον ένα εὐκτήριον πενιχρὸν ἐπ' ὀνόματι τοῦ τιμίου Θεολόγου στη θέση όπου υψωνόταν κατά τα παλαιοχριστιανικά χρόνια η επιβλητική βασιλική. Η ύπαρξη τέμπλου στο καθολικό της μονής Πάτμου, ήδη από την ίδρυσή της, αναφέρεται πάντως στην Υποτύπωση του οσίου Χριστοδούλου, στο σημείο όπου περιγράφεται το τελετουργικό της ενθρόνισης του εκάστοτε νέου ηγουμένου με την παραλαβή της ποιμαντικής ράβδου «ἔνδον τῶν ἱερῶν κιγκλίδων πρὸ τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου». Σε κάθε περίπτωση, τα λιγοστά αυτά δείγματα αρχιτεκτονικής γλυπτικής προσθέτουν τη μαρτυρία τους για την τέχνη και την ιστορία της ιεράς νήσου.

ΜΑΡΙΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ ΤΕΜΠΛΟ ΤΟΥ ΜΟΝΟΧΩΡΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΣΤΟ ΠΡΑΓΓΙ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ

Στα νότια του χωριού Πραγγί, στη θέση Πανωκκλήσι ή Γνηματούδια, κοντά στο δρόμο που οδηγεί από το Διδυμότειχο στο Πύθιο, ανασκάφτηκε στο παρελθόν ένα συγκρότημα που περιλαμβάνει μονόχωρο ναό με παρεκκλήσια. Ο ναός διέθετε μαρμάρινο τέμπλο, από το οποίο διατηρούνται, τμήμα του στυλοβάτη, ορισμένα από τα στηρίγματα με ένα κιονόκρανο, το μεγαλύτερο μέρος του επιστυλίου και τμήματα τριών θωρακίων. Κάποια από τα παραπάνω μέλη διατηρούνται στην αρχική τους θέση, ενώ τα υπόλοιπα εκτίθενται στην Αρχαιολογική Συλλογή Διδυμοτείχου. Τα διασωθέντα στοιχεία του τέμπλου επιτρέπουν την αναπαράστασή του στον τύπο της στοάς με σύνθετα στηρίγματα (πεσσίσκους με συμφυείς κιονίσκους και κιονόκρανα), επιστύλιο και τρία, πιθανώς, θωράκια. Από τα τμήματα του τέμπλου κοσμούνται, με φυτικό διάκοσμο το κιονόκρανο και το επιστύλιο, με γεωμετρικό διάκοσμο με σταυρούς δύο από τα θωράκια και με φυλλοφόρο σταυρό το τρίτο. Κιονόκρανο και επιστύλιο είναι πολύ καλώς επεξεργασμένα, εμφανίζουν μεταξύ τους συγγένεια ως προς το διάκοσμο και την εκτέλεση και είναι δυνατό να συσχετιστούν με τα γλυπτά της Κοσμοσώτειρας Φερών, ναών του Παπικίου Όρους αλλά και της Παλαιάς Μητρόπολης Σερρών. Συγγενικά μεταξύ τους είναι τα όχι ιδιαίτερα επιτυχημένης τεχνικής δύο θωράκια με το γεωμετρικό διάκοσμο. Η επιλογή των συγκεκριμένων κοσμημάτων τα συνδέει με την παράδοση του 11^{ου} αιώνα. Το θωράκιο με το φυλλοφόρο σταυρό είναι παρόμοιο με γλυπτά του 12^{ου} αιώνα, χωρίς όμως να έχει την πυκνή διακόσμηση των γλυπτών αυτών. Τα γλυπτά που απαρτίζουν το τέμπλο του Πραγγιού έχουν έως τώρα χρονολογηθεί από τον 11^ο έως και τις αρχές του 13^{ου} αιώνα. Η τοποθέτησή τους στο τέλος του 11^{ου} ή στις αρχές του 12^{ου} αιώνα θα ήταν, κατά την άποψή μας, περισσότερο ακριβής, καθώς σε αυτήν οδηγούν τα διακοσμητικά τους θέματα και η κατεργασία τους.

ΛΩΡΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΕΛΛΟΥ

ΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ «ΟΜΗΡΙΑΣ ΤΟΥ ΣΑΤΑΝΑ» ΣΕ ΣΚΗΝΗ ΤΗΣ ΕΙΣ ΑΔΟΥ ΚΑΘΟΔΟΥ ΣΤΗ ΝΑΞΟ. ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Στην παράσταση της Εισ Άδου Καθόδου, μιας από τις βασικές σκηνές του χριστολογικού κύκλου και της βυζαντινής κοσμοθεωρίας, αποτυπώθηκαν συνοδευτικές μορφές και εικονογραφικά στοιχεία, που υπογράμμιζαν την δογματική, λειτουργική και εσχατολογική αξία της παράστασης. Οι προσθήκες αυτές ενίσχυαν τη δυνατότητά της να ανταποκρίνεται σε σύγχρονα δογματικά ζητήματα, σε λατρευτικές ανάγκες και σε αντιλήψεις της μεταβαλλόμενης μεσαιωνικής πραγματικότητας.

Στον κύκλο των συμπληρωματικών αυτών θεμάτων ανήκει το εικονογραφικό θέμα της ομηρίας του Σατανά από τους αγγέλους. Η ταύτιση, όπως και το ιστορικό του επεισοδίου, προκύπτει κυρίως από το απόκρυφο ευαγγέλιο του Νικοδήμου, σύμφωνα με το οποίο ο Χριστός κατά τη θριαμβευτική είσοδό του στο σπήλαιο των νεκρών έδωσε εντολή στους αγγέλους να αλυσοδέσουν τον Σατανά και ανέθεσε στον Άδη την φύλαξη του μέχρι τη Δεύτερη Έλευσή του. Η εικονογραφική αυτή λεπτομέρεια απαντά αρχικά σε παραστάσεις της σκηνής σε έργα της εποχής των Καρολιδών και Οθωνιδών. Επανεμφανίζεται σε βυζαντινές απεικονίσεις στα τέλη του 12ου αιώνα, στο πλαίσιο πιθανώς των εικονογραφικών πρακτικών που ευνοούν τον εμπλουτισμό και την επεξεργασία των παραστάσεων με νέα θέματα και εικονογραφικές λεπτομέρειες με πηγές έμπνευσης τη λειτουργία και ομιλητικά κείμενα. Απαντά με μεγαλύτερη συχνότητα σε μνημεία της παλαιολόγειας περιόδου, ενώ η καταγραφή του επεισοδίου στην περιγραφή της σκηνής της Εισ Άδου Καθόδου στην Ερμηνεία του Διονυσίου Εκ Φουρνά αποτυπώνει πιθανώς την πιο συστηματική θέση του επεισοδίου στη μεταβυζαντινή ζωγραφική.

Η παρούσα ανακοίνωση επικεντρώνεται στην εμφάνιση του επεισοδίου στην παράσταση της Εισ Άδου Καθόδου, στη σκιαγράφιση των εικονογραφικών παραλλαγών του στη βυζαντινή ζωγραφική και ιδιαίτερα στον τρόπο αποτύπωσης του επεισοδίου στον ναό των Αγίων Αναργύρων στην ευρύτερη περιοχή του οικισμού Κάτω Σαγκρί της Νάξου. Στη σκηνή της Εισ Άδου Καθόδου του δεύτερου στρώματος του ναού (π. 1300) το επεισόδιο αναπτύσσεται με κάποια αυτονομία πάνω στις οριζόντια διατεταγμένες θύρες της πύλης του Άδη. Η δημιουργική απόδοση του επεισοδίου φαίνεται ότι αποτελεί προσαρμογή στις αντιλήψεις που συνδέονται με το χαρακτήρα του λατρευτικού χώρου, όπως αυτές προκύπτουν από τη συνδυαστική μελέτη των αρχαιολογικών τεκμηρίων και ανταπόκριση στις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες του πλαισίου δημιουργίας του.

ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΛΑΜΠΡΑΚΗΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΑ ΚΕΡΑΜΙΚΑ ΤΩΝ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΙΩΝΩΝ: ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΟΡΩΜΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΡΑΒΙΚΗ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ

Η ιστορική σύγκρουση αλλά και η συμπόρευση του Αραβικού και Βυζαντινού κόσμου με φόντο τη Μεσόγειο, σηματοδοτεί ριζικά το τέλος της Αρχαιότητας και την μετάβαση στους Μεσαιωνικούς αιώνες. Από τα σημαντικότερα αρχαιολογικά τεκμήρια που φωτίζουν την σχέση αυτή είναι τα κεραμικά εφυαλωμένα αγγεία, αφού αποτελούν μέσα καθημερινής χρήσης και εμπορικής ανταλλαγής μεταξύ όμορων κοινοτήτων, αλλά και σε πόλεις με μεικτό πληθυσμό.

Η αραβική έξοδος στην Μεσόγειο, με την παράλληλη υστέρηση της βυζαντινής κυριαρχίας στα μεγάλα αστικά κέντρα της Μεσογείου, κατά το δεύτερο μισό του 7^{ου} αιώνα, έχει ως αποτέλεσμα την παρακμή της κεραμικής με ερυθρό στιλπνό επίχρισμα, ενώ ξεκινάει η εμφάνιση εφυαλωμένων κεραμικών αγγείων στα εργαστήρια της Β. Αφρικής και Μ. Ανατολής. Η αραβική εφυαλωμένη κεραμική παράδοση αναπτύσσεται υπό το πρίσμα τριών διαφορετικών παραδόσεων: α) της κλασικής Ελληνορωμαϊκής που επιχωριάζει στα αστικά κέντρα της Μεσογείου, β) της περσικής του βασιλείου των Σασσανιδών, κληρονόμοι του οποίου είναι οι Άραβες καθώς και γ) του αποθέματος που δημιουργείται από τις πλούσιες εισαγωγές κινεζικής κεραμικής που εισήλθαν στο Ισλάμ μέσω των Αράβων εμπόρων.

Με την λήξη της εσωστρέφειας του βυζαντινού κόσμου κατά τον 9^ο αιώνα, η βυζαντινή κεραμική εμφανίζει μια νέα αντίληψη ως προς την παραγωγή αγγείων καθημερινής χρήσης, εντελώς απογαλακτισμένη από την αυστηρότητα της ύστερης ρωμαϊκής κεραμικής με ερυθρό στιλπνό επίχρισμα: είναι πλέον πλουραλιστική σε διακοσμητικά μοτίβα και χρώματα ενώ αποπνέει μια χαρούμενη διάθεση για τη ζωή.

ΓΙΩΡΓΗΣ ΜΑΓΓΙΝΗΣ

ΒΟΣΠΟΡΟΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΤΑΜΕΣΗ. ΝΕΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ ΤΗΣ ΒΙΚΤΟΡΙΑΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Η ποικιλία των αρχιτεκτονικών ρυθμών στο Λονδίνο κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα ήταν μάλλον περιορισμένη σε σχέση με την πολυφωνία της ύστερης βικτοριανής περιόδου. Ο νεο-παλλαδιανός ρυθμός παρέμενε δημοφιλής για κυβερνητικά κτήρια και ήδη κατά τη γεωργιανή περίοδο είχε κατακτήσει τους ιδιώτες που τον χρησιμοποιούσαν σε εντυπωσιακές αστικές οικίες και εξοχικές επαύλεις. Ο «ιταλιάνικος» (Italianate) ρυθμός προσέγγιζε νοσταλγικά την πρώιμη αναγέννηση του 15ου αιώνα. Παραταύτα, πλέον αρμόζων στα ιδανικά της μετα-ναπολεόντιας περιόδου ήταν γοθικός ρυθμός, απαλλαγμένος από το ρομαντισμό της γεωργιανής του εκδοχής (Gothick) και επενδεδυμένος με αρχαιολογίζουσα ακρίβεια και πουριτανικά ιδεώδη που απηχούσαν την αρχαία «βρετανικότητα» και απομάκρυναν από τη «φιλήδονη» και ύποπτη Μεσόγειο. Οι τάσεις αυτές κυριάρχησαν ως τα μέσα του 19ου αιώνα, οπότε μια νέα σειρά ρυθμών άρχισε να παρεισφρύει στο λεξιλόγιο των Βρετανών αρχιτεκτόνων.

Από τους πιο δημοφιλείς αλλά και απροσδόκητους ήταν ο νεοβυζαντινός ρυθμός, πιθανότατα αρχικά εμπνευσμένος από βορειοϊταλικά πρότυπα (στη συνέχεια της αναζήτησης για ένα αυθεντικό «ιταλιάνικο» ύφος) αλλά σταδιακά όλο και ακριβέστερος προς τα πρότυπα της κωνσταντινουπολίτικης αρχιτεκτονικής που γινόταν ευρύτερα γνωστή χάρις σε επιστημονικές δημοσιεύσεις.

Ο ρυθμός περιελάμβανε τόσο λύσεις στην κάτοψη και στη στέγαση των κτηρίων όσο και διακοσμητικές ιδέες οι οποίες συνέπεσαν με ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον για την τέχνη του ψηφιδωτού. Ο νεοβυζαντινός ρυθμός αρχικά χρησιμοποιήθηκε σε κοσμικά κτήρια και αργότερα σε ναούς εκτός της επίσημης αγγλικανικής «υψηλής» εκκλησίας (High Church). Η υιοθέτησή του από τη ρωμαιοκαθολική εκκλησία, η οποία είχε μόλις πρόσφατα κερδίσει την πλήρη ελευθερία της, στον φιλόδοξο καθεδρικό ναό του Westminster (μετά το 1895) σήμανε την τελική επικράτησή του για χριστιανικά λατρευτικά κτήρια και τη χρησιμοποίησή του σε ναούς του κυρίαρχου δόγματος από τα πρώτα έτη του 20ού αιώνα. Η πορεία αυτή συνέπεσε με την αλλαγή στα αισθητικά ιδεώδη που εισήγαγε το αισθητικό κίνημα (Aesthetic movement) και η σχολή Arts and Crafts αλλά και με την επικράτηση εναλλακτικών πολιτικών και πολιτισμικών εκδοχών για το ιδεολόγημα της βρετανικής αυτοκρατορίας.

ΕΛΕΝΗ Γ. ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ

*ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΜΕΛΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗΣ
ΣΙΚΥΩΝΑΣ (ΒΑΣΙΛΙΚΟ) ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ*

Στην ανακοίνωση παρουσιάζονται γλυπτά μέλη βυζαντινών χρόνων, αρχιτεκτονικά ως επί το πλείστον και άγνωστα στην επιστημονική κοινότητα, που εκτίθενται σήμερα στο Μουσείο της Σικυώνας. Το Μουσείο στεγάζεται σε λουτρική εγκατάσταση της ρωμαϊκής-υστερορωμαϊκής περιόδου, στην παρυφή του Αρχαιολογικού Χώρου της Αρχαίας Σικυώνας, δίπλα στο χωριό Βασιλικό (βυζ. *Βασιλικά*) της Κορινθίας.

Η ιστορία των Βασιλικών παραμένει σκοτεινή έως τον 13^ο αιώνα, οπότε εμφανίζονται για πρώτη φορά στις πηγές. Φαίνεται ότι ήταν η σημαντικότερη πόλη της καστελλανίας Κορίνθου μετά την Κόρινθο, κυρίως κατά τον 14^ο αιώνα και έως την κατάληψή της από τους Τούρκους το 1446.

Στα μέλη περιλαμβάνονται τμήματα επιστυλίων τέμπλων, θωρακίων, κοσμητών, κιονόκρανα και επιθήματα, κιονίσκοι, πεσσίσκοι και κίονες, βάσεις και ένα κάλυμμα σαρκοφάγου. Μολονότι είναι καταγεγραμμένα σε βιβλία εισαγωγής του Μουσείου, για τα περισσότερα από αυτά δεν υπάρχουν ενδείξεις για τον αρχικό τους τόπο εύρεσης. Πολλά είναι αποκεκρουμένα και δείχνουν ίχνη δεύτερης χρήσης. Κοσμούνται με τα συνήθη θέματα της βυζαντινής γλυπτικής, όπως ακανθόφυλλα, ανθέμια, ρόδακες, σταυρούς, πτηνά, βλαστούς κ.ά., ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις ο διάκοσμος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Γενικά, τα μέλη χρονολογούνται, με βάση την τεχνολογική ανάλυση του διακόσμου τους, από τα παλαιοχριστιανικά έως τα υστεροβυζαντινά χρόνια και μπορούν να παραβληθούν με ανάλογα μέλη που προέρχονται κυρίως από την Κόρινθο και την Αθήνα. Παράλληλα, από τη μελέτη και το συσχετισμό τους με ανάλογα μέλη της Κορινθίας είναι δυνατό να συναχθούν ορισμένα συμπεράσματα ως προς τη δραστηριότητα τοπικών εργαστηρίων και την καλλιτεχνική γλυπτική παραγωγή της περιοχής της Σικυώνας κατά τη βυζαντινή εποχή. Το τελευταίο αυτό στοιχείο αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα αν ληφθεί υπόψη ότι τα γλυπτά αυτά αρχιτεκτονικά μέλη αποτελούν ενδεχομένως μάρτυρες της ακμής της βυζαντινής πόλης των Βασιλικών, για την οποία δεν έχουν σωθεί σημαντικές ενδείξεις που να δικαιολογούν την ονομασία της.

ΝΙΚΟΣ ΜΕΛΒΑΝΙ

ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΤΥΜΒΙΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟ 15ο ΑΙ. ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

Ο 15ος αι. υπήρξε εποχή σχετικά περιορισμένης χορηγικής δραστηριότητας στην παρακμάζουσα Κωνσταντινούπολη, ιδιαίτερα σε σύγκριση με τις πλούσιες επιγραφικές και καλλιτεχνικές μαρτυρίες της λεγόμενης Παλαιολόγειας Αναγέννησης των τελών του 13ου και των αρχών του 14ου αι. Ωστόσο, οι ιστορικές πηγές και οι αρχαιολογικές έρευνες στα μνημεία αποκαλύπτουν ότι ακόμα και κατά την κρίσιμη αυτή περίοδο γίνονταν επεμβάσεις σε παλαιότερα μνημεία, ενώ συνεχίστηκε η αριστοκρατική πρακτική της ταφής σε οικογενειακά μοναστήρια. Για παράδειγμα, ένα από τα αρκοσόλια στον εξωνάρθηκα του καθολικού της μονής της Χώρας κοσμεύεται με ταφικό πορτραίτο που χρονολογείται στο 15ο αι.

Ταφικές και κτητορικές επιγραφές μαρτυρούνται και σε επιγράμματα της εποχής, όπως π.χ. σε εκείνα του Μάρκου Ευγενικού και του Γεώργιου Σχολάριου, τα οποία, μεταξύ άλλων, αναφέρουν την ανακαίνιση και νέα διακόσμηση του ναού του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων από τον αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγο. Πολύτιμες μαρτυρίες περιέχουν και τα κείμενα και σχέδια περιηγητών που επισκέφτηκαν την πόλη τόσο το 15ο όσο και το 16ο αι. Μεγάλη σημασία έχουν οι λατινικές νεκρικές επιγραφές των Γενουατών στο καθολικό μοναστήρι των αγίων Παύλου και Δομήνικου (το σημερινό *Agar Cami*), οι οποίες δείχνουν καθαρά την ανάπτυξη της γενουατικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν εκείνες που μνημονεύουν μέλη ελληνικών οικογενειών που είχαν πραγματοποιήσει επιγαμίες με τους Γενουάτες. Συνεπώς, οι επιγραφές και οι προσωπογραφίες αποτελούν σημαντική μαρτυρία για την κοινωνική ζωή της Κωνσταντινούπολης κατά τις τελευταίες δεκαετίες της βυζαντινής περιόδου. Ένα από τα βασικά προβλήματα, πάντως, είναι και η εξακρίβωση της σχέσης των κτητόρων αυτής της περιόδου με εκείνους της λεγόμενης παλαιολόγειας αναγέννησης, όπως π.χ. στις περιπτώσεις των μονών Χώρας και Παμμακαρίστου.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΜΕΞΙΑ

Η ΝΑΟΔΟΜΙΑ ΣΤΗ ΜΕΣΑ ΜΑΝΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 13ο ΑΙΩΝΑ

Η λατινική κατάκτηση του 1204 σηματοδοτεί για ολόκληρη την Πελοπόννησο μία περίοδο στρατιωτικών αντιπαραθέσεων μεταξύ Φράγκων και Βυζαντινών και συνακόλουθα εδαφικών ανακατατάξεων. Στη χερσόνησο της Μάνης η φραγκική κατοχή αποδεικνύεται βραχύβια, καθώς, μετά την απόδοση του κάστρου της Μεγάλης Μαΐνης στους Βυζαντινούς, κατά το β' μισό του 13ου αιώνα, η περιοχή εντάσσεται στον πυρήνα της βυζαντινής διοίκησης που σταδιακά εξελίσσεται στο Δεσποτάτο του Μορέως. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η μελέτη και η απόπειρα ιστορικής ερμηνείας της αρχιτεκτονικής παραγωγής των κατοίκων της Μέσα Μάνης κατά τον 13ο αιώνα, οπότε και η χερσόνησος ουσιαστικά παραμένει στον έλεγχο των Βυζαντινών, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Η ανέγερση εκκλησιαστικών κτηρίων στην περιοχή συνεχίζεται απρόσκοπτα καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου. Μέχρι τα μέσα του αιώνα, παράλληλα με τους μικρής κλίμακας μονόχωρους δρομικούς καμαροσκέπαστους ναούς που συνεχίζουν την τοπική οικοδομική παράδοση, ο τύπος του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο επιλέγεται για τα οικοδομήματα προθέσεων· οι εφαρμογές του μάλιστα ίσως ξεπερνούν αριθμητικά αυτές του 11ου ή του 12ου αιώνα, αποκαλύπτοντας την παρουσία χορηγών με οικονομικές δυνατότητες και οικοδομικών συνεργείων με ικανοποιητική τεχνική επάρκεια. Στα ζητήματα μορφής και κατασκευής, τα κυρίαρχα κατά τη μεσοβυζαντινή εποχή ελλαδικά στοιχεία φαίνεται να υποχωρούν, ενώ αρχίζουν να διακρίνονται τα πρώτα δείγματα των μορφολογικών επιλογών της υστεροβυζαντινής αρχιτεκτονικής, με πρωτότυπες για την περιοχή δημιουργίες, όπως η Βλαχέρνα Μεζάπου ή ο Άγιος Ιωάννης Κέριας. Κατά το β' μισό του αιώνα κυριαρχεί πλήρως μία απλουστευμένη αρχιτεκτονική έκφραση, προσαρμοσμένη στα ντόπια υλικά και στους τρόπους δομής. Ωστόσο, γύρω στο 1300 ένα αρχιτεκτόνημα υψηλών προθέσεων, ο Σωτήρας Γαρδενίτσας, φέρνει και πάλι τη χερσόνησο της Μάνης στο προσκήνιο σε μία περίοδο που το κέντρο των αρχιτεκτονικών εξελίξεων έχει μετατεθεί στην πρωτεύουσα του Δεσποτάτου του Μορέως, τον Μυστρά.

ΜΑΡΙΑ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ

ΔΟΞΑΣΤΙΚΕΣ ΕΥΧΕΣ ΣΕ ΣΥΡΙΑΚΑ ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΡΟΔΟ

Τα αγγεία που θα παρουσιάσουμε είναι ήδη γνωστά στην βιβλιογραφία και εκτίθενται στην μόνιμη Βυζαντινή Συλλογή στο Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου στη Ρόδο, περισσότερο από είκοσι χρόνια, ένα μάλιστα από αυτά συμμετείχε σε πρόσφατη περιοδική έκθεση στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Πρόκειται για αγγεία που ανήκουν στην μεγάλη οικογένεια της ισλαμικής κεραμικής, είναι καμωμένα από λευκό υαλώδη πηλό, φέρουν γραπτό μαύρο και κυανό ή γαλαζοπράσινο διάκοσμο κάτω από διάφανη εφύαλωση και ακολουθούν το θεματολόγιο των συριακών παραγωγών του 14^{ου} αιώνα, με γεωμετρικά μοτίβα ή παραστάσεις εξωτικών πουλιών, οργανωμένα σε ελεύθερη ή ακτινωτή διάταξη. Δείγματα αυτού του τύπου της κεραμικής απαντούν όχι μόνο σε συριακές πόλεις που θεωρούνται τόποι παραγωγής της (Αντιόχεια, Χάμα, Χαλέπι, Δαμασκό), αλλά και σε όλες σχεδόν τις μεσαιωνικές θέσεις, στην Αίγυπτο (Φουστάτη), στον Λίβανο (Τρίπολη, Baalbek/Ηλιούπολη), στις συροπαλαιστινιακές σταυροφορικές εγκαταστάσεις (Καρμήλειο Όρος, Καισάρεια κ.α.), την Κύπρο, τα νησιά του Αιγαίου πελάγους, καθώς και σποραδικά σε παράλιες, κυρίως, εγκαταστάσεις στην Ελλάδα και την Ιταλία, όπου προσέγγιζαν τα πλοία των ιταλικών ναυτικών πόλεων την εποχή αυτή.

Μεταξύ των αγγείων αυτών, που βρέθηκαν σε σωστικές ανασκαφές στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, συγκαταλέγονται λίγα πινάκια και ένα φαρμακοδοχείο (*albarello*) που φέρουν ευχетικές ή δοξαστικές επιγραφές στον Θεό (Αλλάχ). Η χρήση αναγνώσιμης γραφής στην ισλαμική κεραμική ήταν μια πρακτική όχι άγνωστη, αλλά σπάνια και από την άποψη αυτή τα συγκεκριμένα πολυτελή, πήλινα σκεύη αποκτούν ιδιαίτερη αρχαιολογική και ιστορική αξία. Η εύρεση τέτοιων καταλοίπων του υλικού πολιτισμού, όπως τα ενεπίγραφα με κουφική ή άλλου τύπου αραβική γραφή, αγγεία της Ρόδου, συμβάλλουν στην αναζήτηση και σκιαγράφηση των εθνικών και θρησκευτικών κοινωνικών ομάδων που έβρισκαν θέση στην κοσμοπολίτικη μεσαιωνική πόλη, την εποχή της διακυβέρνησής της από το στρατιωτικοπολιτικό Τάγμα των Ιωαννιτών ιπποτών, επιβεβαιώνοντας και αρχαιολογικά την παρουσία μουσουλμάνων, γνωστή από τις γραπτές πηγές.-

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΜΟΥΓΚΟΓΙΑΝΝΗ

ΟΙ ΤΑΦΟΙ ΤΩΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΙ ΑΠΑΣΙΟΥ ΠΑΚΟΥΡΙΑΝΟΥ ΣΤΗ ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΠΕΤΡΙΤΖΟΝΙΤΙΣΣΗΣ ΣΤΟ ΒΑΧΚΟΝΟ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

Η Μονή της Παναγίας της Πετριτσονιτίσσης στο Bachkono της Βουλγαρίας ιδρύθηκε το 1083 από τον ιβηρικής καταγωγής σεβαστό και μέγα δομέστικο της Δύσεως Γρηγόριο Πακουριανό για να στεγάσει τους τάφους του ιδίου και του αδελφού του Απασίου. Σύμφωνα με το Τυπικό, που συνέταξε ο Γρηγόριος το Δεκέμβριο του 1083, η μονή προοριζόταν αποκλειστικά για άνδρες Ίβηρες μοναχούς και απαγορευόταν ρητά η παρουσία Ρωμαίων. Το καθολικό της μονής αφιερώθηκε στη Θεοτόκο, τον άγιο Γεώργιο και τον Ιωάννη τον Πρόδρομο για την σωτηρία της ψυχής των δύο αδελφών.

Το μόνο οικοδόμημα που σώζεται στη μονή του Πετριτζού από τη μεσοβυζαντινή εποχή είναι το διώροφο ταφικό παρεκκλήσιο, που βρίσκεται εκτός των τειχών της μονής σε απόσταση 300μ. από το σημερινό καθολικό. Η θέση των τάφων των Γρηγορίου και Απασίου Πακουριανού, αυτή καθεαυτή, δεν έχει απασχολήσει την έρευνα, αλλά κάθε αναφορά στους τάφους γίνεται πάντα σε σχέση με τον σωζόμενο διώροφο κοιμητηριακό ναό, με επίκεντρο τις περισσότερες φορές το ζωγραφικό του διάκοσμο. Πρώτος ο Α. Grabar υποστήριξε ότι ο κοιμητηριακός ναός της μονής οικοδομήθηκε για να τοποθετηθούν οι τάφοι των Πακουριανών, μία άποψη που ακολούθησαν πολλοί μελετητές και την ανέλυσε ειδικότερα ο S. Grishin. Για την άποψη αυτή υπήρξαν αμφισβητήσεις, αλλά η E. Bakalova ήταν η μόνη που χρησιμοποίησε πολύ πειστικά επιχειρήματα, καταλήγοντας, ωστόσο, πως το θέμα παραμένει ανοικτό.

Στην ανακοίνωση θα ερευνηθεί ο ακριβής τόπος ενταφιασμού των κτητόρων με βάση τη μελέτη των γραπτών πηγών και τις σχετικές αρχαιολογικές μαρτυρίες.

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΜΟΥΡΕΛΑΤΟΣ

Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

Είναι ευρύτερα γνωστό ότι η οργάνωση του βάθους των παραστάσεων ήδη από τους πρώτους αιώνες της βυζαντινής τέχνης επηρεάζεται από την προγενέστερη αυτοκρατορική ρωμαϊκή τέχνη. Πιο συνηθισμένες είναι οι λεγόμενες «scenae frontes», οι οποίες θεωρείται ότι αναπαριστούν τα σκηνικά του ρωμαϊκού θεάτρου. Επομένως ήδη από τη δημιουργία τους οι βυζαντινές εικαστικές τέχνες υιοθετούν μία αντίληψη για το χώρο που συνδυάζεται με την «παράσταση», με ένα «σκηνικό». Η χριστιανική εικονογραφία πράγματι αφηγείται μία ιστορία μέσα από διαφορετικά περιστατικά, κυρίως από τη ζωή του Χριστού στην αρχή της.

Η εικονογραφία σταδιακά εμπλουτίζεται με συμβολικά θέματα αλλά και αφηγήσεις βίων άλλων αγίων μορφών, όπως η Θεοτόκος. Τα νέα εικονογραφικά θέματα συνεχίζουν αυτή την παράδοση της απεικόνισης των «περιστατικών» των ιστοριών μπροστά στα «σκηνικά», που είχαν υιοθετηθεί από την αρχαία τέχνη.

Είναι, ωστόσο, αξιοσημείωτο ότι ενώ κάποια από αυτά τα περιστατικά, σύμφωνα με τις γραπτές πηγές λαμβάνουν χώρα σε κλειστούς ή ημι-υπαίθριους χώρους, όπως ο «Μυστικός Δείπνος», ο «Νιπτήρας» και ο «Ευαγγελισμός», συνήθως το βάθος που υποδηλώνεται εξακολουθεί να είναι αυτό το «σκηνικό», το οποίο παριστάνει ένα τείχος μιας πόλης ή τους τοίχους κάποιας οικίας.

Ακόμη και αν θεωρήσουμε ότι κατά τους πρώτους αιώνες η χριστιανική εικονογραφία επιχειρεί να πείσει τους ανθρώπους για την αλήθεια της αφήγησης της και για αυτό παρουσιάζει όλα τα περιστατικά της Θείας Αφήγησης να λαμβάνουν χώρα σε δημόσιο χώρο, είναι αρκετή η παράδοση για να δεχτούμε ότι ακόμη και στα τέλη του 12^{ου} ή στις αρχές του 13^{ου} αιώνα αυτή η αντίληψη συνεχίζεται.

Οι βιογραφικές εικόνες, μία κατηγορία που ενδεχομένως προέκυψε την περίοδο της αλληλεπίδρασης με τη δυτική ζωγραφική απεικονίζουν πλήθος «περιστατικών» από βίους αγίων, που θα έπρεπε να λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό κτηρίων. Επιπλέον, υπάρχει πλήθος παραδειγμάτων από την ιταλική κυρίως ζωγραφική του 13^{ου} αιώνα, που παρουσιάζουν τα αντίστοιχα περιστατικά σε ιδιωτικούς χώρους.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα επιχειρηθεί μέσα από ορισμένα παραδείγματα βιογραφικών εικόνων να ερμηνευθεί αυτή η εμμονή των βυζαντινών στην υποδήλωση του δημόσιου χώρου αντί του ιδιωτικού σε αυτά τα αντικείμενα λατρείας.

ΕΛΕΝΗ ΜΠΑΡΜΠΑΡΙΤΣΑ

ΕΞΑΡΤΗΜΑΤΑ ΙΠΠΟΣΚΕΥΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΙΓΚΙΠΑΤΟ ΤΗΣ ΑΧΑΪΑΣ (1205-1428)

Από την αρχαιότητα έως την προβιομηχανική εποχή το άλογο υπήρξε πολύτιμος σύντροφος του ανθρώπου. Η σπουδαιότητά του καθορίστηκε από τη μεγάλη συνεισφορά του στις μεταφορές, τις αγροτικές εργασίες και στις πολεμικές επιχειρήσεις. Από τον 11^ο αιώνα συνδέθηκε στη δυτική Ευρώπη με την κοινωνική ομάδα των ιπποτών, που σταδιακά απόκτησε κοινωνική ισχύ και ιδεολογικό υπόβαθρο κι επηρέασε τις ιστορικές εξελίξεις στον ευρωπαϊκό χώρο έως το τέλος του Μεσαίωνα.

Το πριγκιπάτο της Αχαΐας υπήρξε το μεγαλύτερο από μια σειρά κρατιδίων που διαμορφώθηκαν στον ελλαδικό χώρο ως συνέπεια της Δ΄ Σταυροφορίας το 1204, που οδήγησε στην άλωση της Κωνσταντινούπολης και την κατάκτηση των ελλαδικών εδαφών από ιππότες της δυτικής Ευρώπης.

Ανασκαφές που έλαβαν χώρα, από την 6^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, σε δυο κομβικές θέσεις του πριγκιπάτου, το κάστρο Χλεμούτσι και τον εμπορικό κόμβο της Γλαρέντζας, στη σημερινή Κυλλήνη, έφεραν στο φως, εκτός των άλλων, ένα σύνολο σιδερένιων και χάλκινων αντικειμένων που συνδέονται με την εξάρτηση και τον έλεγχο των αλόγων. Τα αντικείμενα χωρίζονται σε δυο κατηγορίες που υπογραμμίζουν τη σπουδαιότητα του αλόγου, γνωστή ήδη από τα ρομαντικά ποιήματα της περιόδου. Ένα σύνολο από σπιρούνια συνδέεται με τους ιππότες που ενταφιάστηκαν στον καθεδρικό της Γλαρέντζας, ενώ μια ομάδα πετάλων προέρχεται κατεξοχήν από ανασκαφές στον εσωτερικό περίβολο του κάστρου Χλεμούτσι.

Το υλικό παρουσιάζεται σε συνάρτηση με όμοια ανασκαφικά ευρήματα από θέσεις που χρονολογούνται στον ύστερο Μεσαίωνα και με εικονογραφικά παράλληλα παραστάσεων έφιππων πολεμιστών από την ανατολική Μεσόγειο και τη δυτική Ευρώπη. Αναγνωρίζεται η στενή συνάφεια με όμοια ευρήματα του ευρωπαϊκού χώρου, που υποδεικνύουν τη διαμόρφωση μιας κοινής τυπολογίας, η οποία εξυπηρετούσε πρακτικές ανάγκες με τον πλέον κατάλληλο τρόπο. Η τυπολογία αυτή υπήρξε απόρροια εξελίξεων που ξεκίνησαν από την Ανατολή και πιθανόν, στη μορφή που επικράτησαν κατά τον ύστερο Μεσαίωνα, δέχτηκαν την τεχνολογική επιρροή της οικονομικά αναπτυσσόμενης δυτικής Ευρώπης.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ

«Φιλοθεάμονες γὰρ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων Βυζάντιοι».

ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΘΕΑΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Οι κάτοικοι της πρωτεύουσας απολάμβαναν, όπως ήταν αναμενόμενο, τα περισσότερα και τα πλέον εντυπωσιακά δημόσια θεάματα σε σχέση με τους υπόλοιπους κατοίκους της αυτοκρατορίας. Η αγάπη των πολιτών της Κωνσταντινούπολης γι' αυτά, όπως και η ενεργός συμμετοχή τους στα δρώμενα ως μελών του κοινού, είναι εμφανής στις γραπτές πηγές έως και τους μέσους βυζαντινούς χρόνους. Η συχνότητα και η μεγαλοπρέπεια των θεαμάτων στην Κωνσταντινούπολη οφειλόταν στο γεγονός ότι τα δημόσια θεάματα εδώ ήταν συνυφασμένα με την αυτοκρατορική χορηγία.

Η πόλη, εκτός από τη δημόσια και ιδιωτική δραστηριότητα της αυτοκρατορικής οικογένειας, γιόρταζε με δημόσια θεάματα τις σημαντικότερες γιορτές του ρωμαϊκού ημερολογίου και της ανατολικής παράδοσης του τόπου. Πρέπει να σημειωθεί ότι η επίδραση του χριστιανικού εορτολογίου στο ετήσιο πρόγραμμα των θεαμάτων ήταν ιδιαίτερα έντονη στην πρωτεύουσα, όπου οι πιέσεις της Εκκλησίας ήταν ισχυρές και η επιβολή της αυτοκρατορικής νομοθεσίας άμεση.

Το πρώτο δημόσιο θέαμα που πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη μετά την ίδρυσή της ήταν το γενέθλιον ίππικόν από τον Κωνσταντίνο Α'. Οι αρματοδρομίες στον μεγάλο ιππόδρομο της πρωτεύουσας αποτελούσαν την κατεξοχήν εορταστική προσφορά από τον αυτοκράτορα προς το λαό του, στο κτήριο που συνδέθηκε και αυτό άρρηκτα με την αυτοκρατορική παρουσία.

Η πόλη διέθετε ικανό αριθμό κτηρίων που φιλοξενούσαν θεάματα όλων των ειδών. Εκτός από τον ιππόδρομο, υπήρχαν θέατρα, στάδιο και αμφιθέατρο, τα οποία θα πρέπει να βρίσκονταν σε λειτουργία σε όλη τη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα από την Κωνσταντινούπολη που σχετίζονται με τα δημόσια θεάματα είναι λίγα και ευρέως γνωστά στην έρευνα. Πρόκειται για το κάτω τμήμα της βάσης του οβελίσκου του Θεοδοσίου Α', το μαρμάρινο πρόπλασμα του λεγόμενου ξύλινου ίππικού, τις τιμητικές βάσεις του αρματοδρόμου Πορφυρίου, ορισμένες σκηνές από το ψηφιδωτό του Μεγάλου Παλατίου και τα υπατικά δίπτυχα.

Δημόσια θεάματα δεν έπαψαν να πραγματοποιούνται στην Κωνσταντινούπολη σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της. Κάποια στιγμή, ωστόσο, μετά το τέλος της περιόδου της ύστερης αρχαιότητας, αυτά μετατράπηκαν σε τελετουργικά δρώμενα με αυστηρό τυπικό και προκαθορισμένη εξέλιξη. Τα αίτια αυτής της αλλαγής θα πρέπει, πιθανότατα, να αναζητηθούν στην αποδυνάμωση του ρόλου που έπαιζαν οι δήμοι στα δημόσια θεάματα και την πλήρη υποταγή τους στις υπηρεσίες του παλατιού.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ Π. ΠΛΙΩΤΑ

Τραπεζες και κλίνες: η επίπλωση των τρικλινίων στα γραπτά κείμενα και στις παραστάσεις της ύστερης αρχαιότητας

Κατάλοιπα από την επίπλωση των οικιακών τρικλινίων της ύστερης αρχαιότητας έχουν αποκαλυφθεί ανασκαφικά σε λίγες, σχετικά, περιπτώσεις. Πρόκειται, συνηθέστερα, για τμήματα λίθινων σιγμοειδών τραπεζών και, σπανιότερα, για υπολείμματα κτιστών στιβαδίων. Τα ευρήματα αυτά αντιπροσωπεύουν, ωστόσο, μόνον ένα μέρος των τύπων οικοσκευής που χρησιμοποιούνταν για την ανάκλιση και την εστίαση των συνδαιτυμόνων κατά τη διάρκεια των επίσημων συνεστιάσεων εντός της αριστοκρατικής κατοικίας.

Τα κενά που προκύπτουν από την αποσπασματικότητα των αρχαιολογικών ευρημάτων αυτού του είδους συμπληρώνονται ως έναν βαθμό από τις αφηγηματικές πηγές, καθώς και από τις γραπτές και ψηφιδωτές παραστάσεις της ύστερης αρχαιότητας, οι οποίες παρέχουν αρκετές πληροφορίες για τα υλικά κατασκευής και τους τύπους διακόσμησης των φορητών –όπως φαίνεται στην πλειονότητα των περιπτώσεων– τραπεζών και κλινών που συνιστούσαν τη βασική λειτουργική υποδομή των τρικλινίων.

Η πρώτη κατηγορία πηγών –ομιλητικά, κυρίως, κείμενα του 4^{ου} αιώνα– επικεντρώνεται στην πολυτέλεια των υλικών και στην εκλεπτυσμένη κατεργασία τους, οι οποίες καταδικάζονται από τους συγγραφείς ως δείγματα της ηθικής κατάπτωσης και της μάταιης ενασχόλησης των πλουσίων με τα εγκόσμια.

Πιο εύλωτα από τα γραπτά κείμενα όσον αφορά τα υλικά, τους τύπους και τη διακόσμηση της επίπλωσης είναι, από την άλλη πλευρά, τα στοιχεία που προκύπτουν από τις χρονολογούμενες ανάμεσα στον 4^ο και τον 6^ο αιώνα παραστάσεις συμποσίων – κυρίως σε ψηφιδωτά δάπεδα και μικρογραφίες χειρογράφων–, παρά το γεγονός ότι κοινός παρονομαστής των απεικονίσεων αυτού του είδους είναι η αδιαφορία των καλλιτεχνών για τη δήλωση του ευρύτερου χώρου στον οποίον εντάσσονται οι μορφές.

ΝΙΚΟΛΕΤΤΑ ΠΥΡΡΟΥ

Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΤΗ ΔΡΥΜΙΣΚΟ ή ΠΕΡΙΠΛΑΝΩΜΕΝΟΙ ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΚΡΗΤΗ

Στη νότια ακτή του Νομού Ρεθύμνου, στον εγκαταλελειμμένο οικισμό Κατσογρίδω, κοντά στη Δρύμισκο, σώζεται ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου. Ερειπωμένο από χρόνια, με τη στέγη του να έχει καταρρεύσει, το μνημείο έχει αποκατασταθεί πρόχειρα από τους ενορίτες. Παρά την αποσπασματική κατάσταση διατήρησής του, το εικονογραφικό πρόγραμμα παρουσιάζει ενδιαφέρουσες ιδιαιτερότητες, καθώς περιλαμβάνει παραστάσεις όπως η Ρίζα Ιεσσαί, ο έφιππος Άγιος Κωνσταντίνος και η Λίμνη του Πυρός, από τη σύνθεση της Δευτέρας Παρουσίας. Η εξέταση της τεχνοτροπίας του τοποθετεί την εκτέλεσή του στις πρώτες δεκαετίες του 15^{ου} αιώνα, ενώ η σημαντική ομοιότητα του διακόσμου με άλλα μνημεία της περιοχής, όπως η Αγία Φωτεινή Πρέβελη, ο Άγιος Ιωάννης Θεολόγος στο Σελλί (1411) και η Ζωοδόχος Πηγή στο Ντιμπλοχώρι (1417), επιτρέπει την απόδοσή του σε ένα συγκεκριμένο εργαστήριο ζωγράφων, που έδρασε στη Δυτική Κρήτη στα τέλη του 14^{ου} αιώνα και τις αρχές του επόμενου.

ΜΑΡΙΑ Ζ. ΣΙΓΑΛΑ

*ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΜΝΗΜΕΙΑΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΤΗΣ ΧΑΛΚΗΣ
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΡΧΗ
ΤΗΣ ΙΠΠΟΤΟΚΡΑΤΙΑΣ (1309)*

Στο χρονικό διάστημα από την παλαιοχριστιανική περίοδο μέχρι και την αρχή της Ιπποτοκρατίας κατατάσσεται ο ζωγραφικός διάκοσμος έξι μνημείων της Χάλκης, που διασώζουν από ένα έως τρία ζωγραφικά στρώματα το καθένα.

Στα μέσα του 6^{ου} – αρχές 7^{ου} αιώνα χρονολογούνται οι τοιχογραφίες στο σπηλαιώδες Ασκηταριό στα Κελλιά, και στον 7^ο και αρχές 8^{ου} αιώνα αντίστοιχα, τα δύο στρώματα τοιχογραφιών στο κτιστό κελλί στην ίδια θέση, στα βόρεια παράλια της Χάλκης. Στη μεσοβυζαντινή περίοδο ανήκουν τα υπολείμματα τοιχογραφιών τριών ναών στο εσωτερικό του νησιού: του Άι Αντριά στου Άι Αντριά το Βουνό, του Άι Σάββα στα Κοίλα και του Άι Νικήτα στην Αμαλή. Καλύτερα διατηρούνται οι απλοϊκές λαϊκότερες τοιχογραφίες του δευτέρου στρώματος του Άι Αντριά, που αποτελούν και το καλύτερο σωζόμενο εικονογραφικό πρόγραμμα του 11^{ου} αιώνα στα Δωδεκάνησα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον την περίοδο αυτή παρουσιάζει ο ανεικονικός διάκοσμος των τριών μνημείων, κυρίως σταυροί ζωγραφιστοί αλλά και έγγλυφοι στο σοβά, που συνδυάζεται μάλιστα με εικονιστικές παραστάσεις. Η υστεροβυζαντινή περίοδος στα Δωδεκάνησα καλύπτει μόνο τον 13^ο αιώνα, εφόσον το 1309 η περιοχή καταλαμβάνεται κατά το μεγαλύτερο μέρος της από τους Ιππότες του Αγίου Ιωάννη της Μάλτας και, επομένως, ξεκινά για αυτήν η περίοδος της Ιπποτοκρατίας. Στο 13^ο αιώνα έχουν χρονολογηθεί δύο ζωγραφικά στρώματα της Χάλκης: το τρίτο του Άι Νικήτα στην Αμαλή και το πρώτο του Ταξιάρχη Μιχαήλ του Πανορμίτη στην Πλαγιά (ή, αλλιώς, Παλαρνιώτη στου Άι Νόφρη το Βουνό).

Παρά τον αποσπασματικά σωζόμενο διάκοσμο των μνημείων μπορεί κανείς να διακρίνει τόσο κοινά χαρακτηριστικά με άλλες περιοχές στην περιφέρεια της αυτοκρατορίας, όσο και επιχωριάζοντα εικονογραφικά χαρακτηριστικά.

ΜΑΡΙΑ ΣΚΟΡΔΑΡΑ

ΥΑΛΟΥΡΓΙΚΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΥΑΛΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΩΝ ΦΙΛΙΠΠΩΝ

Το εργαστήριο κατεργασίας γυαλιού που εντοπίζεται στην πόλη των Φιλίππων, περίπου 50 μ. ανατολικά του Οκταγώνου, χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} και στις αρχές του 5^{ου} αι. μ.Χ. Στο πλαίσιο διδακτορικής διατριβής μελετήθηκαν οι εγκαταστάσεις (κλίβανοι) και τα κατάλοιπα της υαλουργικής διαδικασίας (θραύσματα αγγείων και υαλοπινάκων, άλλα απορρίμματα της διαδικασίας εμφύσησης, τεμάχια ακατέργαστου γυαλιού, κινητός εξοπλισμός κ.λ.π.). Στόχος ήταν να ανιχνευθεί η τεχνολογία παραγωγής, η πηγή προέλευσης της πρώτης ύλης και ο χαρακτήρας των παραγόμενων αντικειμένων ως ενδείξεις για τις τεχνολογικές επιρροές και εμπορικές επαφές, καθώς και τις χρήσεις και, κατ' επέκταση, τη σημασία του γυαλιού στη ζωή της πόλης.

Από πλευράς εξοπλισμού, οργάνωσης και λειτουργίας το μακεδονικό υαλουργείο ακολουθεί τα πρότυπα των ρωμαϊκών εργαστηρίων δευτερογενούς παραγωγής γυαλιού, όπως αυτά καθιερώθηκαν από τον 1^ο αι. μ.Χ. και εξελίχθηκαν σταδιακά τους επόμενους αιώνες σε ολόκληρη την έκταση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η χημική ανάλυση του γυαλιού κατέδειξε ότι η σύσταση των προϊόντων του υαλουργείου εμπίπτει στο φάσμα μιας μεγάλης και ιδιαίτερα διαδεδομένης στη Μεσόγειο γεω-χημικής ομάδας γυαλιού (Group 3), που χαρακτηρίζει κυρίως τη ρωμαϊκή περίοδο, αλλά και την ύστερη αρχαιότητα, με τη μορφή μιας παραλλαγής κατώτερης ποιότητας, που ονομάζεται γυαλί 'Levantine 1'. Όλες οι παραλλαγές του γυαλιού αυτού προέρχονταν από την περιοχή της Συρο-παλαιστίνης. Μέρος, τουλάχιστον, της πρώτης ύλης του εργαστηρίου προερχόταν από την ανακύκλωση παλιότερου άχρηστου γυαλιού (υαλοθραύσματος), που αποτελούσε σταθερή πρακτική των υαλουργών της ρωμαϊκής περιόδου.

Από την τυπολογική και μορφολογική μελέτη των γυάλινων θραυσμάτων προκύπτει ότι το υαλουργείο κατασκεύαζε μια αρκετά μεγάλη ποικιλία αγγείων. Ωστόσο, ειδικευόταν σε γνωστούς τύπους κυπέλλων που χρησίμευαν τόσο ως αγγεία πόσης, όσο και ως λυχνίες, καλύπτοντας έτσι, με μια τυποποιημένη παραγωγή, διαφορετικές ανάγκες της τοπικής αγοράς. Πιστεύεται ότι, με τη συνολική μελέτη του γυαλιού των Φιλίππων, θα απαντηθούν ερωτήματα σχετικά με τον τελικό προορισμό των προϊόντων του εργαστηρίου και τις καταναλωτικές ανάγκες που εξυπηρετούσαν.

ANNA TAKOYMH

Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΣΟΛΟΜΩΝΗΣ, ΕΠΤΑ ΜΑΚΚΑΒΑΙΩΝ ΠΑΙΔΩΝ ΚΑΙ ΕΛΕΑΖΑΡΟΥ ΣΤΟ ΝΑΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΡΥΝΙΑΣ ΜΕΣΑ ΜΑΝΗΣ (1281)

Στον οικισμό Καρύνεια της Λακωνικής Μάνης βρίσκεται ο ναός του Αγίου Γεωργίου, ο διάκοσμος του οποίου ολοκληρώθηκε σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή το 1281. Μεταξύ των πολύ καλά διατηρημένων τοιχογραφιών του ναού, συμπεριλαμβάνεται η παράσταση των αγίων Σολομωνής, των επτά υιών της και του Ελεάζαρου, που εκτείνεται σε δύο ζώνες, στο δυτικό τμήμα του βόρειου τοίχου.

Η αγία Σολομωνή έζησε τον 2^ο αι. π.Χ. και μαρτύρησε για την ιουδαϊκή πίστη της μαζί με τους επτά γιους της και τον Ελεάζαρ. Η μνήμη του μαρτυρίου τους ενσωματώθηκε πολύ νωρίς στο χριστιανικό εορτολόγιο, παράλληλα με την ανέγερση ναών στην Κωνσταντινούπολη. Στην τέχνη, σωζόμενες απεικονίσεις τους απαντούν ήδη από τον 4^ο αιώνα κι έπειτα, σε εικόνες-μηνολόγια, μικρογραφίες χειρογράφων και σε ελάχιστα παραδείγματα της μνημειακής ζωγραφικής.

Τα Βιβλία των Μακκαβαίων της Παλαιάς Διαθήκης, κύρια γραπτή πηγή του μαρτυρίου τους, καθώς και οι ομιλίες των Πατέρων της Εκκλησίας δια φωτίζουν το θεολογικό πλαίσιο του θέματος αυτού, ερμηνεύοντας το σε πολλαπλά επίπεδα.

Με αφετηρία την παράσταση αυτή στο μανιάτικο ναό και σε συνδυασμό με τα εικονογραφικά παράλληλα και τις γραπτές πηγές, στην παρούσα ανακοίνωση θα γίνει προσπάθεια να ερμηνευθούν οι προθέσεις των αφιερωτών της σύνθεσης σχετικά με την επιλογή και τη θέση της, καθώς κι η εικονογραφική της συσχέτιση με τον υπόλοιπο διάκοσμο του ναού.

ΚΕΛΛΥ ΤΑΣΣΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ: ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΑΝΘΡΩΠΟΜΟΡΦΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ

Σε μια εποχή έντονων ιδεολογικών αναζητήσεων και αντιπαραθέσεων, όπως ο 13^{ος} αιώνας, οι σωζόμενες απεικονίσεις της ανθρωπόμορφης αγίας Τριάδας φαίνονται να αποτελούν ένα ενδιαφέρον παράδειγμα ενός θέματος, χωρίς αξιόλογο παρελθόν και μέλλον, πλούσιου όμως σε επικαιρότητα και ενδεικτικού των προβληματισμών της.

Η προβληματική περί της δυνατότητας απεικόνισης αφορά τα αγιοτριαδικά πρόσωπα του Πατρός και του Πνεύματος και προκύπτει από την μη σταθερή ή και την ανύπαρκτη ακόμη μορφή της υπόστασής τους. Η αγία Τριάδα, ουδέποτε φανερώθηκε ανθρωπομορφικά στο σύνολό της στην ιστορική πραγματικότητα του ανθρώπου. Ο εκάστοτε τύπος, τον οποίο προσέλαβαν ο Πατέρας και το άγιο Πνεύμα και με τον οποίο φανερώθηκαν, αφορά συγκεκριμένα επεισόδια Θεοφάνειας της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, τα οποία μάλιστα διαφέρουν κάθε φορά μεταξύ τους.

Επομένως, οι σωζόμενες παραστάσεις συνιστούν εικαστική παρέκβαση από τις βασικές αρχές της βυζαντινής τέχνης, όπως διαμορφώθηκαν μεταεικονομαχικά, σύμφωνα με τις οποίες εικονίζεται ό,τι έλαβε σταθερή μορφή, βεβαιωμένη δηλαδή ιστορική υπόσταση. Μια τέτοια παρέκκλιση δεν λογίζεται τυχαία, ακόμα κι αν δεν υιοθετήθηκε ευρέως από τον βυζαντινό κόσμο, ο οποίος έκανε αποδεκτή μόνο την συμβολική απεικόνισή της στον παλαιοδιαθηκικό τύπο της Φιλοξενίας του Αβραάμ. Η εικαστική απόδοση της αλληλοπεριχώρησης των αγιοτριαδικών προσώπων, αρχικά δημιούργησε ερωτήματα στην έρευνα, που κατά μια άποψη απαντήθηκαν, για την απεικόνιση της ορθόδοξης ή της λατινόφρονος θεώρησης της εκπόρευσής τους. Πέρα όμως από την καταγωγή αυτού του εικονογραφικού θέματος, η αποτύπωσή του, συνήθως σε εμφανή σημεία των ναών, υπογραμμίζει την πρόθεση και την ανάγκη των δωρητών να τοποθετηθούν στο πεδίο των σύγχρονών τους ιδεολογικών αναζητήσεων και συγκρούσεων, απόρροια ενός ασταθούς και αβέβαιου πολιτικού κλίματος της εποχής.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΤΡΑΥΛΟΣ

Η αρχιτεκτονική του παλαιοχριστιανικού οικισμού στην Αλάσαρνα της Κω

Το ιπποδάμειο σύστημα αποτέλεσε τομή στην ιστορία της ρυμοτομίας. Εφαρμόστηκε ευρέως στις ελληνιστικές πόλεις και υιοθετήθηκε από τους Ρωμαίους.

Η καρδιά της ρωμαϊκής πόλης είναι το forum. Εκεί επικεντρώνεται η κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα της πόλης, τα δημόσια διοικητικά κτήρια, αλλά και τα περισσότερα ιερά.

Το ρυμοτομικό σχέδιο ενός πρώιμου βυζαντινού οικισμού σε γενικές γραμμές αποτελεί συνέχεια του ρωμαϊκού, αν και παρουσιάζει αρκετές διαφορές. Οι διαφορετικές ανάγκες και οι αντιλήψεις της εποχής αφαιρούν από το σχέδιο της πόλης κάποια είδη δημοσίων κτηρίων, όπως λ.χ. τα θέατρα, τα γυμνάσια, αλλά και την αγορά. Στη θέση αυτών έρχονται οι εκκλησίες, οι μεγάλες δηλαδή βασιλικές, οι οποίες τελικά καθορίζουν και σηματοδοτούν τα σημαντικότερα σημεία μιας πόλης. Το παραπάνω γεγονός δεν πρέπει να εκληφθεί απλά ως οικονομική εξασθένιση ή αδιαφορία των κρατικών λειτουργιών, αλλά ως μια φυσική εξέλιξη, ύστερα από την επικράτηση της νέας θρησκείας και την εγκατάλειψη της παλαιάς.

Η μετάλλαξη αυτή της ελληνιστικής - ρωμαϊκής πόλης σε βυζαντινή διακρίνεται και στην Καρδάμαινα της Κω. Εδώ η ανασκαφική έρευνα πιστοποιεί μια σειρά αλλαγών στις δομές της δημόσιας ζωής, οι οποίες αντανακλώνται άμεσα στο δομημένο χώρο, καθώς εγκαταλείπονται σταδιακά τα ελληνιστικά κτήρια και τμήμα του δημόσιου χώρου παραχωρείται σε ιδιώτες μετά από μία μεγάλη καταστροφή.

Πέρα από την εξέταση της δομικής μετάλλαξης του σημείου αυτού της πόλης με τον αποχαρακτηρισμό του από δημόσιο χώρο, θα δούμε τη μορφή αλλά και τη λειτουργία των κτηρίων.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗΣ

Ο ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΗΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΣΤΗ ΜΟΝΗ ΣΠΗΛΙΑΣ ΑΓΡΑΦΩΝ

Στην ορθόδοξη Ανατολή η Αποκάλυψη του Ιωάννη διαδόθηκε ως εικονογραφικό θέμα μόλις κατά τη μεταβυζαντινή εποχή και απαντά κυρίως σε τοιχογραφίες από καθολικά μοναστηριών. Οι περισσότεροι γνωστοί κύκλοι προέρχονται από το Άγιον Όρος, με παλαιότερους αυτούς στις μονές Διονυσίου (μετά το 1553), Ξενοφώντος (1632-1654) και Δοχειαρίου (1676-1700), ενώ κύκλοι ή μεμονωμένες παραστάσεις της Αποκάλυψης απαντούν και εκτός της αθωνικής χερσονήσου, στα Άγραφα, στις Σέρρες, στη Λέσβο, στην Πάρο, στη Ρόδο και αλλού.

Ένας από τους σημαντικότερους εικονογραφικούς κύκλους, έργο του 18^{ου} αιώνα, κοσμεί τον εξωνάρθηκα της μονής Σπηλιάς, που είναι κτισμένη κοντά στον οικισμό Κουμπουριανά του νομού Καρδίτσας. Από τον κύκλο, που αρχικά εξιστορούσε ολόκληρο το βιβλίο της Αποκάλυψης, σήμερα διατηρούνται μόνον έξι παραστάσεις, οι οποίες καταλαμβάνουν τα ανώτερα τμήματα του ανατολικού τοίχου. Η επιλογή του εξωνάρθηκα για την ιστορία του κύκλου της Αποκάλυψης, όπως συνηθίζεται κατά το 18^ο αιώνα, είναι απόλυτα συνυφασμένη με τη χρήση του ως χώρου διδασκαλίας-προπαρασκευής των πιστών, πριν την είσοδό τους στον κυρίως ναό.

Όσον αφορά στα εικονογραφικά πρότυπα που χρησιμοποιήθηκαν, από τη μέχρι σήμερα έρευνα προκύπτει ότι ο ανώνυμος ζωγράφος της μονής Σπηλιάς ασφαλώς γνώριζε την εικονογραφική παράδοση που είχε διαμορφωθεί στο Άγιον Όρος, αλλά δεν περιορίζεται αποκλειστικά σε αυτήν. Αντίθετα, μελετώντας αντίστοιχες παραστάσεις της Αποκάλυψης από εικονογραφημένα χειρόγραφα, ο ανώνυμος ζωγράφος πέτυχε να εξιστορήσει με έναν ιδιαίτερα διδακτικό τρόπο το τελευταίο βιβλίο της Καινής Διαθήκης, συμβάλλοντας τόσο στην περαιτέρω εξέλιξη του θέματος στη μνημειακή ζωγραφική, όσο και στην αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των πιστών.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΤΣΙΩΡΟΥ

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑΖΟΝΤΑΣ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΕΣ ΔΩΡΗΤΩΝ ΣΤΗ Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ: ΜΙΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Το ευρύτερο πλαίσιο της παρουσίασης αποτελεί ο γενικότερος προβληματισμός για τις προϋποθέσεις, τους στόχους και την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας της βυζαντινής ιστορίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (στη β΄ γυμνασίου και στη β΄ λυκείου). Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην περίπτωση του γυμνασίου και σε συγκεκριμένα δεδομένα που έχουν προκύψει από τη διδακτική πράξη. Σχολιάζονται ιδιαίτερα ορισμένες τεχνικές διδασκαλίας (φύλλα εργασίας, συνθετικές εργασίες κ.ά), η προσαρμογή τους στις εκάστοτε συνθήκες και τα αποτελέσματά τους, σε συνδυασμό με την ομαδοσυνεργατική μέθοδο και τη συνδρομή της τεχνολογίας.

Βασικό ρόλο σε όλα τα παραπάνω διαδραματίζει η αξιοποίηση της αρχαιολογίας και της ιστορίας της τέχνης, τόσο μέσα στην τάξη (χρήση εποπτικού υλικού) όσο και σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία. Η θετική επίδραση που προκύπτει για την εκπαιδευτική διαδικασία από τις οργανωμένες και κατάλληλα προετοιμασμένες επισκέψεις στους χώρους που επιτρέπουν την “άμεση” επαφή με το αρχαιολογικό υλικό είναι ένα στοιχείο που αναδεικνύεται με έμφαση και παρουσιάζονται συγκεκριμένα παραδείγματα-αποτελέσματα της προσέγγισης και μελέτης του αρχαιολογικού υλικού από τους μαθητές.

Σημαντική παράμετρο της αξιοποίησης της αρχαιολογίας αποδεικνύεται ότι αποτελεί το πλούσιο υλικό που συνδέεται με επιγραφές και προσωπογραφίες κτητόρων-δωρητών προερχόμενων από διάφορες βαθμίδες της κοινωνικής ιεραρχίας στο Βυζάντιο: από τους αυτοκράτορες και τους αριστοκράτες της βυζαντινής πρωτεύουσας ως τους ανώνυμους εκπροσώπους λαϊκών ομάδων της περιφέρειας. Η εξάσκηση στην ανάγνωση και στο σχολιασμό του επιγραφικού υλικού, καθώς και η περιγραφή και η απόπειρα ερμηνείας των αντίστοιχων προσωπογραφιών, μπορούν -με την απαιτούμενη προσαρμογή στις μαθησιακές απαιτήσεις και ανάγκες- να ενταχθούν σε διάφορες ενότητες της σχολικής ύλης (τόσο σε συνδυασμό με ιστορικά γεγονότα όσο και στα συγκεντρωτικά κεφάλαια για το βυζαντινό πολιτισμό και την καθημερινή ζωή) και λειτουργούν για τους μαθητές ως μια απρόσμενη πηγή ενδιαφέροντος, ως ευκαιρία εξοικείωσης με την ιστορική περίοδο που αναλύεται, αλλά και ως αφετηρία ερευνητικής και κριτικής προσέγγισης του μαθήματος της ιστορίας συνολικά.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΦΟΥΚΑΝΕΛΗ - ΦΥΣΣΑ

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΣΤΟ ΧΩΡΗΒ: ΓΡΑΠΤΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΕΝΑ ΛΑΝΘΑΝΟΝΤΑ ΝΑΟ

Στην ανακοίνωση παρουσιάζονται και αξιολογούνται σποραδικές αναφορές γραπτών πηγών για την ύπαρξη ναού αφιερωμένου στην Παναγία, κοντά στο συγκρότημα του Προφήτη Ηλία, στο όρος Χωρήβ του Νοτίου Σινά.

Σε *οδοιπορικά* δυτικών προσκυνητών του 14^{ου} αιώνα, σε συνάφεια με τον Προφήτη Ηλία, μνημονεύεται αυτοτελής ναός, διακριτός από τα παρεκκλήσια του συγκροτήματος. Εξ άλλου, σε ελληνικά προσκυνητάρια του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, απαντώνται επιγραμματικές αναφορές σε ναό της Παναγίας στο Χωρήβ, διαφορετικό από τους γνωστούς ναούς της Παναγίας στην ευρύτερη περιοχή. Αντίστοιχες μνείες περιλαμβάνονται σε σημειώσεις δύο σιναϊτικών κωδίκων: σε αραβική σημείωση γεωργιανού Ευαγγελίου (Γεωργιανός Κώδικας αρ. 81, έτ. 1075) και στο λεγόμενο Ευαγγέλιο του Χωρήβ (Ελληνικός Κώδικας αρ. 213, έτ. 967 - η σημείωση χρονολογημένη περί τον 12^ο-13^ο αι.).

Η συνεκτίμηση των παραπάνω μαρτυριών υποδεικνύει ότι υπήρξε, σε γειτνίαση με το συγκρότημα του Προφήτη Ηλία, ναός, αφιερωμένος στην Παναγία. Η χρονολογία της ίδρυσής του δεν μπορεί να τεκμηριωθεί, ωστόσο φαίνεται ότι περί το 13^ο - 14^ο αιώνα ήταν σε λειτουργία. Η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στην *Επιτομή της Ιεροκοσμικής Ιστορίας* του πατριάρχη Ιεροσολύμων Νεκταρίου του Κρητός (περ.1657) και στην *Περιγραφή του Θεοβαδίστου Όρους Σινά*, που αποδίδεται στον ίδιο, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το 17^ο αιώνα ο ναός είχε ήδη καταστραφεί.

Κατάλοιπα κτίσματος με σημαντική επίχωση στο βόρειο άκρο της κοιλάδας του Προφήτη Ηλία, δίπλα στο κυρίως μονοπάτι που διασχίζει την περιοχή και συνδέει μεταξύ τους τα παρεκκλήσια του Χωρήβ και του Όρους Σαφσάφα, ενδεχομένως ανήκουν στο ναό αυτό. Η υπόθεση διατυπώνεται με επιφύλαξη και δεν μπορεί να τεκμηριωθεί χωρίς ανασκαφική έρευνα. Ωστόσο, τα σωζόμενα σε παρακείμενο βράχο χαραγμάτα αποτελούν ένδειξη ότι η θέση παρουσίαζε κάποιο ενδιαφέρον για τους προσκυνητές του Σινά.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΦΥΣΣΑΣ

ΑΓΙΟΙ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΕ ΓΕΩΡΓΙΑΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ: ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΠΙΣΤΗΣ-ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Στις περιπτώσεις αγίων η τιμή των οποίων ιστορικά περιορίστηκε σε στενά γεωγραφικά όρια, η απεικόνισή τους σε μνημεία απομακρυσμένα από τις εστίες της τοπικής αυτής τιμής υποδηλώνει την ύπαρξη πολιτιστικών σχέσεων, συχνά αμάρτυρων από άλλες πηγές, και αποτελεί ένδειξη για τους πνευματικούς προσανατολισμούς του χορηγού, ή/και για την καλλιτεχνική παράδοση του ζωγραφικού συνεργείου.

Στην περίπτωση της Γεωργίας, ακόμη και οι μεγάλοι Ίβηρες άγιοι, που διέλαμψαν όμως στον βυζαντινό κυρίως χώρο, δεν φαίνεται να απεικονίστηκαν ευρύτερα, μολονότι επέδρασαν σημαντικά στο θρησκευτικό βίο της χώρας. Για παράδειγμα, οι ιδρυτές της αθωνικής Μονής Ιβήρων (όσοι Ευθύμιος, Ιωάννης, Γεώργιος) και της ιβηρικής μονής στην Κωνσταντινούπολη (όσιος Ιλαρίων) εικονίζονται πρωτίστως σε μνημεία που χαρακτηρίζονται για την εικονογραφική τους πρωτοπορία και για την καλλιτεχνική τους σχέση με τα επιτεύγματα του ευρύτερου βυζαντινού κόσμου. Αυτό συμβαίνει επί παραδείγματι στην Αχταλία (13^{ος} αι.), τη Ζάρζμα (14^{ος} αι.) και το Ουμπίσι (14^{ος} αι.).

Παράλληλα, οι απεικονίσεις στη Γεωργία δύο καθαρά «βυζαντινών» αγίων, των Αθανασίου Τραπεζούντος του Δαιμονοκαταλύτη (στο Άτσι, 13^{ος} αι.) και Στεφάνου Σουγδαίας (στο Ναμπαχτέβι, 15^{ος} αι.), η τιμή των οποίων αναπτύχθηκε στα στενά γεωγραφικά όρια του χώρου όπου έδρασαν, αποτελούν σημαντικές ενδείξεις για την κινητικότητα καλλιτεχνικών προτύπων και συνεργείων στα παράλια του Εύξεινου Πόντου. Της δραστηριότητας αυτής κορυφαίο και κατεξοχήν τεκμηριωμένο παράδειγμα παραμένει το έργο του Κωνσταντινουπολίτη Μανουήλ Ευγενικού στην Τσαλέντζιχα (1384-1396).

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΦΩΣΚΟΛΟΥ

ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ: ΜΕΡΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΜΙΑ «ΕΚΦΡΑΣΗ» ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΑΝΑΣΣΗ

Με αφετηρία το γνωστό κείμενο του Κωνσταντίνου Μανασσή με τίτλο: *«Εκφρασις εικονισμάτων εν μαρμάρω κυκλοτερεί»*, στην οποία περιγράφει ένα ψηφιδωτό σύνολο με απεικόνιση της προσωποποίησης της Γης, στην ανακοίνωση αυτή θα επιχειρηθεί να τεθεί ξανά και με νέους όρους το ζήτημα της σχέσης γραπτού λόγου και έργου τέχνης στο Βυζάντιο.

Θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σε ερωτήματα όπως: είναι τελικά οι *εκφράσεις* έργων τέχνης μια «αντικειμενική» περιγραφή και κατ' επέκταση ένα χρήσιμο εργαλείο για τον αρχαιολόγο και τον ιστορικό της τέχνης; Ή, όπως μέχρι σήμερα έχει κυρίως υποστηριχθεί, μια σειρά από πομπώδεις λογοτεχνικούς και ρητορικούς τόπους που «αποκρύπτουν» στην ουσία το περιγραφόμενο αντικείμενο από τον μελετητή του; Αποτελούν εν τέλει πηγή μόνον για την αναζήτηση των αισθητικών αντιλήψεων της εποχής τους, για τον τρόπο δηλ. που «έβλεπαν» τα έργα τέχνης οι σύγχρονοί τους, ή μπορεί να χρησιμεύσουν και ως αφετηρία για την αναζήτηση των ίδιων των έργων;

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΤΖΗΛΑΖΑΡΟΥ

«τὰ...πεπραγμένα ταῦτα ἐπί τε τῆς βασιλείου προθήσει στοᾶς»:

*Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΤΟ ΜΝΗΜΕΙΑΚΟ ΚΑΙ
ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ*

Κατά το έτος 409/8 π.Χ. στη Βασίλειο Στοά των Αθηνών στήθηκε μία επιγραφή που ανέγραφε το νόμο *Περί Ανθρωποκτονίας* του νομοθέτη Δράκοντα. Στους τελευταίους στίχους της επιγραφής, παραγγέλλονταν οι αναγραφείς να χαράξουν το νόμο σε λίθινη στήλη και να τον τοποθετήσουν «πρόσθεν τες στοᾶς τες βασιλείας». Μία χιλιετία περίπου αργότερα, στις 6 Απριλίου του έτους 539 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη εκδόθηκε η 82η νεαρά του Ιουστινιανού προς τον έπαρχο Πραιτωρίων της Ανατολής, Ιωάννη, η οποία προσδιόριζε το σώμα 12 δικαστών που θα εκδίκαζαν υποθέσεις στους οικίσκους της Βασιλείου Στοάς από την ανατολή μέχρι την δύση του ήλιου. Στον επίλογο του νόμου ο Ιουστινιανός παραγγέλει προς τον έπαρχο να αναρτήσει τον νόμο στη Βασίλειο Στοά: «Ἡ τοίνυν σῆ ὑπεροχῆ τὰ παραστάντα ἡμῖν καὶ διὰ τὴν τῶν ἡμετέρων ὑπηκόων ὠφέλειαν πεπραγμένα ταῦτα ἐπί τε τῆς βασιλείου προθήσει στοᾶς ...» προκειμένου το περιεχόμενο του να γίνει γνωστό σε όλους.

Οι αναφορές που διαθέτουμε για τα δύο μνημεία με χρονική απόσταση περίπου μίας χιλιετίας συνδυάζουν τρία διαφορετικά στοιχεία, δηλαδή την ονομασία Βασίλειος Στοά για ένα στωικό οικοδόμημα, την σχέση του μνημείου με την δικαστική λειτουργία της πόλης και την ανάρτηση του κειμένου ενός νόμου σε αυτό. Με αφορμή την σχέση αυτή η παρούσα ανακοίνωση εξετάζει το μνημειακό χαρακτήρα, τη λειτουργική ανανέωση και την εξέλιξη της ονομασίας της Βασιλείου Στοάς της Κωνσταντινούπολης σε συνάρτηση με τη διαχρονική χρήση και την εξέλιξη του τυπολογικού και σημασιολογικού περιεχομένου των όρων Βασίλειος Στοά και Βασιλική. Παράλληλα διερευνάται η θέση του μνημείου στην τοπογραφία του αρχαίου Βυζαντίου και της Κωνσταντινούπολης προκειμένου να κατανοήσουμε την ιδιαίτερη σημασία της τελευταίας Βασιλείου Στοάς του αρχαίου κόσμου.

Η Οργανωτική Επιτροπή

Σμαράγδη Ι. Αρβανίτη, Διδάκτωρ Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Χαρίκλεια Διαμαντή, Διδάκτωρ Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Δώρα Κωνσταντέλλου, Υποψήφια διδάκτωρ Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Διονύσης Μουρελάτος, Διδάκτωρ Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Άννα Τακούμη, Υποψήφια διδάκτωρ Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Κέλλυ Τασσογιαννοπούλου, Υποψήφια διδάκτωρ Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Νικόλας Φύσσας, Διδάκτωρ Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Με την υποστήριξη του Ο.Π.Α.Ν.Δ.Α.

Δήμος Αθηναίων
Οργανισμός Πολιτισμού
Αθλητισμού και Νεολαίας